

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hans Haarder

Erindringsglimt

I anledning af Rønshoved højskoles 60-års jubilæum.

▪ RØNSHOVED ▪

HØJSKOLES AARSSKRIFT

Men immer det dages dog paany
hvor Hjerterne Morgen vente-

HØJSKOLEN VED FLENSBORG FJORD

UDGIVET AF ELEVFORENINGEN

1981

Hans Haarder.

Barndom

Jeg er født den 3. maj 1905. Jeg havde den lykke at vokse op på en gård. Den lå lige ved landsbyen Krusbjerg i Ølgod sogn. Gården var blevet købt af mine forældre i 1889. Da var de nygifte, og ved siden af betalingen for gården måtte de svare aftægt til den foregående ejers mor, gamle Kåren blev hun kaldt. Gården var ikke særligt veldrevet. Der var også et par stykker hede af de 38 tdr. land, der hørte til gården. Ganske vist små stykker. Længere tilbage havde det altsammen været hede. Min far og mor gik modigt i gang med at forbedre jorden og anskaffe mere besætning. Efter min morfars død købte vi et stykke god eng fra hans gård.

Dér hentede vi nogle store læs hø hver sommer. Det var dejligt at være med til arbejdet i engen og ikke mindst at køre med læssene de par kilometer fra engen til vores gård. Vi brækkede store grene af de træer, vi kørte forbi eller rettere ind under på hjemturen. Men høbjærgningen var i det hele taget herlig. Det kunne være anstrengende at vende (hverre) de fire tønder land med nyslået hø, men ind imellem kunne der leges ved bækken. Det var engang ved at blive farligt. Min far forkede hø op til min mor, der stod på læsset. Pludselig savnede hun mig og råbte: »Hvor er Hans?« Da så hun to drengene rage op af bækken. Min far for hen og rev mig op. Der var ikke sket noget. Jeg husker ikke selv hændelsen, men har fået den fortalt et par gange. Det allerdejlige ved at være i engen var måltiderne, hvor vi spiste de medbragte mellemmadder, som altid havde lækkert pålæg. Der blev også tid til spøg og skæmt efter mellemmadderne. Vi slog kolbøtter og kraftspring og løb om kap, mens engen duftede, og skærsommeren var over os. Det var herlige stunder.

Min fødegård.

Som sagt var gården på 38 tdr. land (med engstykket 42). Det var god jord, men noget lavt. Omkring ved første verdenskrig købte min far List hede, en hedestrækning på 7 tdr. land. Siden købte han også Bejsnap hede på 23 tdr. land. Dermed fik vi den høje jord, vi havde savnet. Min bror Peder pløjede de to hdestykker. Han pløjede uden om de store arealer, og jeg husker, at List hede gav en sådan havre-afgrøde det første år, at een høst betalte de 1000 kr., heden kostede.

Inden heden kom under plov, havde vi børn haft alle tiders oplevelse. Vi skulle brænde lyngen af, for at ploven kunne komme til. Det var vel nok herligt at stikke ild på alle mulige steder i det vældige lyngtæppe og se det flamme op. Det undrer mig i grunden, at min far og mor ikke var bange for, at der kunne ske ulykker ved disse vældige bål. Jeg mindes ikke engang formaninger i den retning. Sikker er det, at det var et skuespil uden lige. Men dengang kunne man ret ofte se store røgskyer og kraftig ild rundt

omkring. Der lå endnu hede både her og der, og fremgangsmåden var overalt den samme. Asken gødede jorden.

Jeg husker fra min barndom officielle breve, hvor min far blev tituleret husmand. Da vi havde øget jordarealet fra 42 til 72 tdr. land, holdt denne betegnelse op. Havde man under en tønde hartkorn, var man husmand. Det var ikke lige arealets størrelse, men jordens bonitet, der var afgørende for, om man hørte til den ene eller anden gruppe. I øvrigt betød det ikke noget i praksis. »I Vestjylland har man løst det sociale problem«, sagde den socialdemokratiske indenrigsminister C. Hauge. Det er rigtigt. Der var ingen forskel på husmænd, gårdejere, proprietærer, tjenestekarle etc. De var alle velkomne, når de kiggede ind, og fik altid en kop kaffe.

Landbruget blev drevet godt. Mine forældre var flittige og nøjsomme. Vi børn havde det godt på alle måder, men der var ingen flotheder. Økonomien kom efterhånden i god orden. I 1909 fik vi bygget ny stald og lade. Vi fik efterhånden 15–20 køer. Det var min hovedopgave at passe dem. Jeg styrede dem som en general og kendte hvert enkelt dyr. Ikke blot deres ydre, men også deres sind. Køer er omtrent ligeså forskellige som mennesker. Nogle er medgørlige og rare, andre ondskabsfulde. Som førerko, skulle man have en af de mest pålidelige. Den kunne i nogen grad holde styr på de andre. Til at begynde med stod køerne tøjrede og skulle flyttes nogle gange i løbet af dagen. Når de skulle hjem, blev de kobledede. Siden fik vi store indhegninger, hvor køerne gik løse omkring. Det gjorde det hele betydeligt lettere.

Det var ikke svært at jage køerne ud. De vidste, de skulle ud til dejlige græsgange, så det gjaldt om at komme af sted. Det kunne ske, at de masede så stærkt på, at de kom i klemme i yderdøren, men hvis de ikke lige skulle kælte, sket der ingen skade ved det. Det krævede betydeligt mere at holde styr på køerne, når de skulle ind om aftenen. Jeg fik efterhånden et godt tag på dem. Jeg stod med en lille pisk med lang snor oppe i fodergangen og dirigerede herfra mine undersætter. De skulle jo op i de rigtige båse. Jeg

Min mor og far. (1941).

råbte og smeldede med pisken, og da køerne udmærket vidste, hvilke båse der var deres, gik det som regel fint. Men engang kom min far pludselig ud i stalden, mens jeg var ved at få køerne i bås. Han ville hjælpe mig og gav sig til at jage køerne op i de forkerte båse. Han vidste jo ikke, hvor de skulle stå. Det gjorde til gengæld køerne. Men de var vældig villige til at gå i de forkerte. Køerne syntes at more sig. Ja, det var nu ikke deres bås, men når min far gerne ville have det, kunne de da godt gå derop. De gav et lille spjæt med benene for at vise, at de var med på spøgen. Imens stod jeg oppe i fodergangen og rasede. Min far tog stadig fejl af båsene. Jeg skældte ud, men det hjalp ikke på forvirringen. Det var jo tydeligt nok min far, der forstyrrede hele tegningen på grund af sin uvidenhed om, hvor køerne skulle placeres. Jeg råbte til sidst til

ham: »Ka du et go indad, din gamle tåskhue«. Min far hørte det. Han blev hvid i ansigtet og begyndte at løbe hen imod mig. Jeg for af sted og min far bagefter. Vi lod køer være køer. Jeg for ud af den nærmeste dør og min far i hælene på mig. Jeg undrede mig over, at min far kunne løbe så hurtigt. Det gik tværs over gårdspladsen, hen til havelågen, som jeg ikke kunne få op i farten. Min far nåede mig og langede ud efter mig. Jeg lod mig falde »besvimmel« om. Min far troede, at han havde slået mig for hårdt. Han samlede mig op og bar mig ind i sengen, kyssede mig og bad mig om forladelse. Det generede mig mere end det tjat, han havde givet mig. Han skrædede nemlig, og skråbobakssovs er ikke behagelig, så jeg tilgav ham hurtigst muligt for at få det overstået. I øvrigt var jeg da helt klar over, at skylden var på min side.

Det er den eneste gang, jeg kan huske en legemlig afstraffelse.

Det skete, at min søster og jeg blev afstraffet kollektivt. Når vi havde lavet et eller andet, og mine forældre ikke kunne finde ud af, hvem der var den egentlig skyldige, blev vi legemligt afstraffet begge to. Jeg syntes, det var helt i orden. Vi var som regel hinandens medskyldige, så straffen var i regelen ikke uretfærdig.

Naturligvis hjalp jeg til i høsten. Især med høet. Det var hårdt arbejde, men det var dejligt at se lade og loft blive fyldt. Og hvilken herlig duft! Især når det var enghø.

Jeg hjalp også til med kartoflerne. Jeg slæbte spande hen til vognen og hældte kartoflerne i. Vi havde to eller tre karle og en pige. De hjalp alle til med kartoffelhøsten. Også min mor var med. Efter en lang dag i kartoffelageren var det dejligt at komme hjem til aftensmaden. Vi fik gerne noget i panden med dejlig sovs og flæsketerninger. Ellers spiste vi om sommeren mellemmad kl. 17 og byggrød ved 21-tiden. I kartoffeltiden skulle vi have det særlig godt.

Om efteråret gik jeg selv og tog gulerødder op. Det kunne blive lidt kedeligt, men når jeg virkelig anstrengte mig, fik jeg ros. Det gav lyst til at nå en god indsats. Jeg var også med til at grave tørv i

Min barndoms skole. (Kristiane nr. 3 fra venstre i pigerækken, jeg nr. fire fra venstre i drengerækken. Sørine midt i billedet).

en mose ved gården. Vi var to om det. Karlen Poul Poulsen og jeg sled nu ikke særligt i det. Men far syntes, vi havde nået meget, og vi fik ros for det. Poul var 17 år, og jeg fik del i hans livsfilosofi, der bl. a. gik ud på, at det eneste, det var værd at blive, var landmand. Der kunne man virkelig se resultater af sit arbejde.

Jeg gik i den vestjyske skole, så der var tid til alt det praktiske arbejde. Fra november til maj gik vi hver dag i skole hele dagen (fra ca. 8.30 til 16). Om sommeren gik vi, der var under 10 år, kun to halve dage om ugen. Når vi var over 10 år endda kun een halv dag om ugen. Men det var en god skole. Der var tid til meningsfyldt arbejde om sommeren, og om vinteren var der tid til at lære noget i det boglige. Vi havde i min tid en meget dygtig lærerinde, Sørine Mogensen. Hun havde i et år været på et slags højskoleseminarium (kvindehøjskolen i Hoven). Hun var helt enestå-

ende til at fortælle. Hvad hun fortalte os i bibelhistorie, husker jeg endnu.

Engang havde nogle andre drenge og jeg været til Skt. Hansfest på Skivild høj i udkanten af Krusbjerg (højen er der desværre ikke længere). Da deltagerne gik hjem, fandt vi drenge fornøjelse i at genere koner og piger ved at trække dem i frakker og kraver, bånd og pelshaler, og hvad der ellers hang ned. Det syntes vi var vældig sjovt. Næste dag fortalte lærerinden os om folkene i Sodom og Gomorra, der på det skammeligste havde generet Herren og hans engle. Hun havde, sagde hun, hørt om nogle drenge, der havde optrådt på lignende vis efter Skt. Hansfesten i går aftes. De havde trukket i ældres tøj, havde råbt og skreget, havde i det hele lignet beboerne i Sodom og Gomorra. Vi blev meget overraskede og glemte nok aldrig denne sammenligning og vor fordømmelige optræden.

Da jeg var blevet ti år, kom jeg op i ældste klasse, hvor jeg gik i 4 år. Også der havde jeg en dygtig lærer, Marius Rasmussen. Han havde udgivet en bog om provisorietiden (1885–1894). Den og Estrup havde vi endnu ikke glemt på den tid. Arbejderne på Esbjerg havn råbte: »Nier mæ æ strop!«, når de arbejdede med deres tovværk. I skolen sang vi om Alberti:

»Alberti, Alberti, du må jo være skør.
 Du solgte jo din kone for en femogtyve ør'.
 Du tabte den på gaden og tog den op igen,
 og gav den til din bedste ven, hr. I. C. Christensen«.

For resten mærkeligt, at vi sang disse linier her i Vestjylland, hvor næsten alle værdsatte og beundrede I. C. Christensen.

Læreren var efter sigende radikal, men det mærkede vi ikke noget til. Så meget forstod vi os ikke på politik. Men vi lærte dansk, skrivning og regning. I regning så meget, at læreren måtte tænke sig godt om for at kunne hjælpe os. Vi havde også bibelhistorie, danmarkshistorie og geografi. Vi var i alt 70 børn fordelt på to

klasser. I laveste klasse var der 3 årgange sammen, i øverste klasse var vi fire årgange i klassen. Det gik udmærket. Jeg tror aldrig, vi skænkede det en tanke, at der var aldersforskel. Naturligvis underviste læreren de forskellige årgange, så de fik forskellige opgaver. Regning var frit. Det gjaldt om at nå længst muligt. Nogle nåede virkelig langt. Der var nogenlunde lige mange elever i hver klasse, altså ca. 35. I begge klasser blev der givet legemlig afstraffelse, men det blev på ingen måde overdrevet. Jeg husker kun en gang, da læreren gav mig et rap med pegepinden. Tilfældigvis opdagede han, at han havde straffet mig uretfærdigt. Han forsøgte da på alle måder at gøre det godt igen. Det var mere generende end straffen.

Vi lærte godt i den lille skole. Det konstaterede jeg siden, da jeg kom på realskole. Lærerne kendte hjemmene og havde deres tilid. Til gengæld stod lærerne helt frit i deres undervisning. Alle børnene kendte hinanden. Vi lærte, hvad vi havde brug for og glæde af. Når min tid i den lille skole alligevel ikke var god, skyldes det, at en af de andre drenge forfulgte mig. Det kunne føre til at jeg løj mig syg, fordi jeg var så ked af at blive drillet af min plageånd. Det var først da jeg kom i den private realskole i Grindsted, at jeg blev virkelig glad for at gå i skole. Men det er en anden historie.

Grøn var min barndoms dal. Tiden gik med skole, arbejde og leg. Min bedste legekammerat var min søster Kristiane. Vi havde bl. a. den opgave at vaske op efter middagen. Det var, mens de andre sov middagssøvn. Opvasken gik overordentlig hurtigt fra hånden. Når vi endelig var færdige, legede vi i resten af middagssøvntiden på en god time. Vi blev meget dygtige til at vaske op, og det gik hurtigt. Jeg har opdaget, at jeg stadig har færdigheden. Det praktiske arbejde gav mig i det hele taget håndelag, og man blev dejlig træt. Jeg kom gennem hele min barndom i seng samtidig med de voksne. Ofte faldt jeg i søvn på bænken bag de voksnes ryg. I hvert fald op til 7-8 års alderen. Så blev jeg båret i seng,

Kristiane og Hans. (Foråret 1915).

hvad jeg bagefter ikke huskede noget om. Indtil jeg blev 7 år, sov jeg i seng med min mor. Derefter sov jeg indtil mit 14. år i seng med min far. Det var trygt at ligge op til min fars brede ryg, hvis et eller andet gjorde mig urolig.

En nat drømte jeg, at jeg rigtig havde travlt. Jeg høstede, jeg forkede hø op. Og pludselig fik jeg besked om at skulle køre ajletønden ud. Det måtte jeg så gøre. Jeg fik hestene spændt for vognen, kørte ad markvejen ud til stedet, hvor ajlen skulle spredes. Jeg stod af vognen, gik om til ajlehanen og lukkede op. Da blev jeg vækket ved et råb af min far: »Hwa æ det hæer, æ dreng pisser i æ

seng.« Jeg lukkede omgående for hanen. Min mor sagde: »Det kan da et pass.« Jeg lå ganske stille. Snart sov vi alle tre.

Det skete også temmelig ofte, at jeg sov hos en af vore to karle i karlekammeret. Jeg havde altid det bedste forhold til vore karle. De har aldrig lært mig noget dårligt. Men det, at jeg gjorde det, at hverken karlene eller mine forældre havde noget imod det, det fortæller også noget om de trygge forhold, der rådede på gården.

Mine forældre var glade for sang og musik. Min bedstefar og min oldefar på mødrene side havde begge været landsbymusikere. Betydeligst på det felt var nok min oldefar, Peder Helt Haahr. Han oplevede eftervirkningerne af den store landbrugskrise 1818–28. Hans kone lavede jydepotter, og han selv spillede ved markeder og gilder for at hjælpe på økonomien. Han har efterladt sig et regnskab, der viser, at det gav en god hjælp til gårdens sparsomme indtægter. Min oldefar komponerede også. Vi har bevaret en af han valsemelodier. Jeg havde selv arvet en violin fra min bedstefar. Den syntes mine forældre, jeg skulle lære at spille på. Jeg kom så i spillelære hos lærer Øllgård i Hejbøl, to kilometer fra mit hjem. Det havde jeg en del glæde af. Jeg blev da så dygtig, at jeg nogle gange spillede til bal og fik en 10–15 kr. for præstationen. Den var bestemt ikke mere værd.

Min mors to yngre søskende var læreruddannede. De var stærkt optaget af højskolebevægelsen og af Grundtvigs tanker. Det smittede også af på mit hjem. Mine tre ældre søskende kom på højskole, og det havde været den helt store oplevelse. I mit hjem sang vi meget. Min bror Peder spillede violin, min søster Kristiane orgel. Det var mine forældres store glæde, når de sang og spillede sammen. Det kunne være sange af højskolesangbogen eller viser som »Ak, kæreste hr. guldsmed« og mange flere.

Det var således højskoleånden, der rådede i mit hjem. Vi snakkede måske egentlig ikke så meget om det, men levede i det. Hver aften, når vi var kommet i seng, bad min far med høj stemme fadervor. Da min far, 86 år gammel, lå på sit dødsleje, sagde han til

mig: »Jeg har bedt for dig hver eneste dag, siden du blev født.« Der blev ikke talt så meget om kristendom i mit hjem. Men vi følte alle, hvad der lå bag vore forældres liv og syn. Vi gik i kirke som noget, der hørte sig til. Vi kendte ikke anden livsforklaring end den, kristendommen gav os. Jeg kender stadig ikke andre.

Når jeg mange år senere kom på ferie i mit hjem som student, lå jeg oppe ovenpå i det hus, mine forældre havde købt, efter at de havde solgt gården. Der kunne jeg så om aftenen høre min far bede højt nedenunder for os alle og sluttende med fadervor. Det gav mig påny en vældig følelse af tryghed. Jeg forstod endnu en gang, at jeg havde et godt hjem.

Ungdom

Jeg blev konfirmeret, da jeg var knap 14 år gammel. Konfirmandundervisningen gjorde ikke noget særligt indtryk på mig. Det var ellers en dygtig og tiltalende præst, Poul Øllgård. Det er måske karakteristisk for min umodenhed, at det eneste, jeg nusker fra min konfirmandundervisning, er hans formaning om, at man ikke måtte spise for meget. Jeg tror, at alle 65 konfirmander uvilkårligt kom til at kigge hen på præstens egen lille topmave. Han følte det åbenbart, for han sagde: »Ja jeg fylder selv lidt for meget, men jeg kan ikke gøre for det.«. Pastor Øllgård var elskværdigheden selv. Vi syntes alle godt om ham. Vi lærte også salmevers udenad. Det voldte os ikke større besvær. Men også her stod vores umodenhed i vejen for, at vi kunne få det rigtige udbytte af de gode salmer. Jeg er modstander af, at man lærer salmerne udenad som en lektie. Jeg kan i dag masser af salmer og sange udenad, men dem har jeg lært ved at synge dem. Det er på den måde, man skal lære salmer. Men præsten var grundtvigianer, så han gik meget lempeligt frem, når han hørte os i salmevers. Jeg tror ikke, vi tog nogen skade af det. På den anden side har salmerne mange dunkle udtryk. Det havde været bedre, om præsten havde nøjedes med at forklare salmerne for os. Selv om vi var 65 konfirmander, var der absolut ingen disciplinære problemer. I virkeligheden holdt vi meget af vores præst.

Så kom konfirmationsdagen, og vi holdt fest. Mine to lærer-slægtninge, min morbror P. Helt Haahr, Tirstrup, og Niels Kristian Hansen, Horne, holdt tale. Jeg fik gaver. Fra min morbror Vilhelm Høm: Solskinsbørn. Foran i bogen havde han skrevet med sin smukke skrift:

Men end er der sang i skoven,
 højt bølger det røde flag,
 end er der en Gud foroven,
 der råder for Danmarks sag.

Det blev hverdag igen. Jeg arbejdede i roerne sammen med min storebror Peder, som jeg beundrede (han var 13 år ældre end jeg) og min søster Kristiane. Jeg havde fået en verdenshistorie af en kusine i Vejle. Der læste jeg om det gamle Grækenland og det gamle Rom og fortalte bagefter min bror og søster om det, jeg havde læst. De var gode tilhørere, mens roehakkerne blev flittigt brugt til udtynning af roerne. Jeg havde naturligvis regnet med, at jeg skulle være landmand. Det havde jeg ikke noget imod. Mine søskende havde tit fortalt mig, at der i min tidlige drengetid af og til blev talt om, hvad der skulle ske med gården, når min far ikke kunne mere. Jeg plejede da altid at sige: »A tår æ gor.« (jeg ta'r gården). Det var stadig den fremtid, jeg regnede med. Midt under roehakningen fik jeg at vide, at mine forældre og min lærer fra folkeskolen havde bestemt, jeg skulle gå på realskole. De mente åbenbart, at det var noget for mig. Jeg spurgte min bror, hvad han mente om det. Han sagde: »Det er dejligt at gå i skole.« Det beroligede mig.

Da sommerferien var forbi, kom jeg på Grindsted realskole som kostelev. Skolebestyreren hed Kjældgård. Jeg fik et spartansk værelse på skolen. Den første nat græd jeg mig i søvn. Nu først følte jeg, at min barndom var forbi. Det var den eneste gang, jeg græd på Grindsted realskole, ellers var det idel glæde. Jeg nød at lære de nye fag, botanik, naturhistorie, matematik, sprog. Det var nyt og herligt. Jeg havde gået i landsbyskolen, var på ingen måde skoletræt. Det var morsomt at få noget nyt at vide hver dag, at lære et pensum, læse bøger, lege med de nye kammerater. Der var ca. 150 elever, så det var en lille skole. Det, jeg manglede i fagene, fik jeg hurtigt lært. Vi fik karakterer og karakterbøger, men det var

også kun morsomt. Lærerne var alle flinke og til at tale med. De tre år, jeg gik på Grindsted realskole, var herlige. Jeg har siden dengang haft den opfattelse, at den private realskole er en ideel skoleform. Der gør man virkelig noget for eleverne og er nødt til det, fordi man skal have nye elever til at melde sig, så skolen kan gå.

Skolebestyrer Kjældgård var en udmærket skoleleder. Vi havde stor respekt for ham. Han blev året efter afløst af morsingboen Jens Futtrup, der havde været ansat på skolen før, men var på årskursus. Han kom med sin søde kone Ellen (kaldet Muk). Hun var ganske ung og værdsatte de store drenges ridderlighed. Vi var vel en snes kostelever, der levede som en stor familie.

Jens Futtrup fik stor betydning for mig. Han var den dygtige lærer. Jeg havde ham i dansk. Han læste Oehlschlægers skuespil for os. Vi skulle lige følge med i indholdet, men ellers lukke bøgerne og høre på hans oplæsning af Hakon Jarl, Axel og Valborg, Sankt Hansaften-spil etc. Det var vidunderlige stunder. Vi glædede os til hver time. Jens Futtrup åbnede vore øjne for litteraturens storhed. Og han behandlede os som voksne. Fra at være hans elever gik vi over til at blive hans kammerater og venner. Vi tog også på udlandsture med ham. Således til et stort ungdomsstævne i Dresden. I øvrigt midt under den tyske inflation i 1923. Vi nåede at blive millionærer i tyske mark, men lagde nok for lidt mærke til de mange tragedier, inflationen førte med sig for det tyske folk. Vi var jo pludselig blevet »rige«. Det var en morsom fornemmelse, selv om den var kortvarig. Vi hørte heller ikke, at en mand, der hed Adolf Hitler, netop dette år råbte som indledning til sin første aktion: »Morgendagen finder enten en national(socialistisk)regering i Tyskland eller mig død.« Aktionen blev let slået ned. Hitler fik et års fæstningsarrest og skrev i det år »Mein Kampf«. Ingen anede, at det var indledningen til den store katastrofe, det nazistiske Tyskland og 2. verdenskrig.

Jeg tog min eksamen fra Grindsted realskole i 1922 og kom derefter på studenterkursus i København.

Men jeg vedblev at have forbindelse med Jens Futtrup. Han blev en af mine bedste venner, og han blev mit forbillede som lærer og som skoleleder. Også mange af hans synspunkter smittede af på mig. Fx hans vurdering af grænselandet. Han og Muk var med til alle de store fester, jeg holdt. De var også med til mit bryllup. Han havde en leders naturlige myndighed, og han var en trofast ven, som fyldte, hvor han kom. Han døde i 1961. Jeg havde indtryk af, at det var ham en glæde, jeg gik ind i højskolen.

»Statens og hovedstadkommunernes kursus til studentereksamen« var unægtelig noget helt andet end Grindsted realskole. Jeg måtte vænne mig til storbyen, og det var ikke så ligetil for en bonde- drenng. Det hjalp ikke så lidt, at jeg kom til at bo sammen med en tidligere Grindsted-elev, Erik M. Thulesen. Han tjente til studierne ved at være kirkebetjent (graver) ved Sct. Lukas kirke på Frederiksberg. Vi boede i et ret stort værelse lige over for kirken. Thulesen skulle bl. a. ringe solen op og ned. Jeg var af og til hans afløser. Thulesen hørte i regelen efter, om jeg nu klarede bedeslagene, så de lød, som de skulle. Vi vidste begge, at kordegnen også hørte efter, så det gjaldt om at være omhyggelig. Jeg blev aldrig helt sikker i disse slag.

Thulesen var naturligvis meget mere erfaren end jeg. Han var da i øvrigt også 7 år ældre. Selv om han selv måtte tjene til livets ophold, havde han dog købt mange bøger. Bl. a. Grundtvigs samlede værker. En dag snakkede vi om at læse bøger. Om han nu læste alle disse bind, han havde stående. Ja, han vidste i hvert fald, hvad der stod i dem. Jeg tog en tilfældig bog ud af hans reoler. Han stod med ryggen til. Jeg læste:

»Er alt, som rører sig og lever her på jord,
fremstået af et goldt, et gustent intet.
Er stenen hist min kødelige bror
og er af ét i fordums tid vi splintret?«

Thulesen sagde, inden jeg var færdig: »Du behøver ikke at læse mere. Det er Grundtvig.« Jeg måtte bedrøve ham med, at det var mig, der var digteren. Han blev en lille smule fornærmet.

Men vi havde det ellers godt sammen på alle måder. Jeg nød godt af hans store erfaring og menneskekundskab. Han havde en sød kæreste, som ofte besøgte os. Jeg fik en masse at vide om både det ene og det andet. Vi spillede skak og havde det hyggeligt. Da jeg kom tilbage efter juleferien, havde Thulesen pantsat mit ret smarte lyse sommertøj. Han skulle nok indløse det, når jeg fik brug for det. I øvrigt hang det, sagde han, bedre hos pantelåneren end i mit ikke særligt gode skab. Hvad skulle man desuden med sommertøj om vinteren. Det var jo allsammen rigtigt. Thulesen holdt ord. Jeg fik tøjet, da jeg fik brug for det.

Fra foråret 1923 har jeg en uudslettelig erindring. Min ældste søster Marie døde. Hun havde efter spansk syge i 1919 fået tuberkulose. Hun havde prøvet alt muligt for at blive rask. Men intet hjalp. Nu døde hun fra mand og to små piger. Hun havde altid taget sig meget af mig som sin lillebror. Jeg var hjemme til hendes begravelse. Det var allsammen sørgeligt. For første gang følte jeg, at jeg stod over for det uigenkaldelige. På hendes gravsten står:

Mild som få
og god som færre
gik hun tidligt
til Vorherre.

Det blev citeret af min morbror P. Helt Haahr ved begravelsen. Vi syntes alle, det passede godt på Marie.

På studenterkursus havde jeg dygtige lærere. I dansk havde jeg Smukke Olsen. Han var i sin tid dumpet til cand. mag. eksamen, men det var alligevel lykkedes ham at blive ansat ved studenterkursus. Han blev adjunkt og lektor og var enestående dygtig. At høre ham genfortælle det ene drama af Henrik Ibsen efter det an-

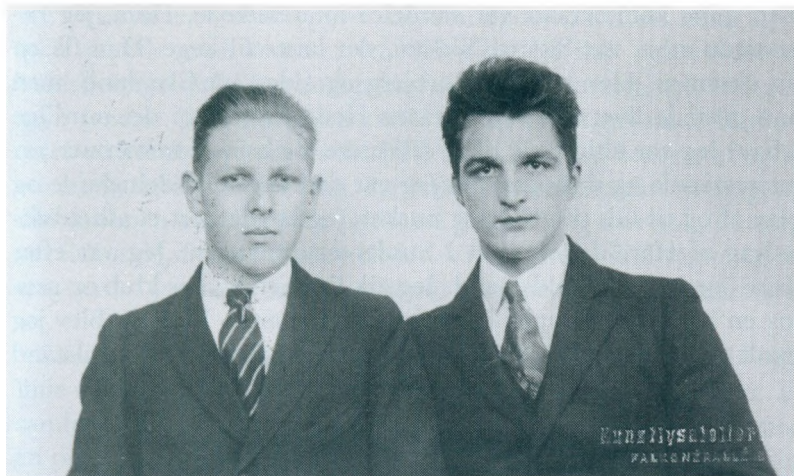

På studenterkursus. (1923).

det var den helt store oplevelse. Han kunne simpelthen skuespilene udenad. Derimod hørte vi ikke noget om Grundtvig. Det var tydeligt ikke lektor Olsens livret. Om Søren Kierkegård hørte vi kun ganske lidt. De to største danske kulturpersonligheder fik vi således meget lidt at vide om. Det måtte vente til senere. I latin havde vi selveste rektor F. Kindt-Jensen, en lille trivelig, venlig og hjælpsom mand, som forstod at åbne faget for os. Hans lige så trivelige kone havde os i engelsk. Det gjaldt for alle lærerne, at de var godt hjemme i deres fag og forstod at lære os det, vi havde brug for til eksamen. Vi tog eksamen på universitetet, altså i universitetets lokaler, og det gik godt. Der dumpede ganske vist nogle

stykker, men det var ikke lærernes skyld. Thulesen, der gik på det samme studenterkursus, dumpede tre gange, men han skulle jo også tjene til sine fornødenheder. Det var lettere for mig, der hver måned fik penge hjemmefra. Det blev betragtet som min arvepart. Jeg tror ikke, gårdens gæld forøgedes af den grund, men jeg var meget sparsommelig. Jeg vidste jo, at mine forældre gik og sled pengene sammen. Jeg fik et ret stort legat, der kunne dække undervisningskontoen. Resten dækkede mine forældre. Jeg har siden ærgret mig lidt over, at jeg ikke brugte lidt flere penge. Så kunne jeg have fået lidt mere ud af fritiden. Nu besøgte jeg som regel mine kammerater fra realskolen. En del af dem læste videre ligesom jeg selv. Vi spillede ofte kort. Thulesen deltog også i kortspillet. Vi spillede lavt, så det var der ikke noget ondt i. Det var store ting, hvis vi vandt eller tabte en krone. Det må alligevel have generet ham lidt. Jeg husker en gang, hans foresatte, pastor Borresen, kom på besøg. Da anbragte Thulesen i hast en lysedug over kortene. Måske kunne man forarges lidt over, at vi spillede kort en hel pinseferie. Da boet blev gjort op, havde jeg vundet 37 øre.

Jeg tog studentereksamen i 1924. Det var dejligt at komme hjem med studenterhuen. Dengang var det ikke så almindeligt, man tog studentereksamen, som det senere blev. Jeg havde indtryk af, mine forældre også var lidt stolte af det. Sommerferien, som nu var blevet forlænget, brugte jeg til besøg hos mine slægtninge i Horne og Tistrup skole. Mine kusiner tog mig med til bal i hotel og forsamlingshus. Det var fornøjeligt, selv om jeg ikke var god til at danse. Mine kusiner gjorde, hvad de kunne for at lære mig det. I øvrigt morede de sig over mig. Jeg var skiftevis forelsket i den ene og den anden af dem. Det gjaldt især de herlige Hornepiger. I Tistrup fik jeg lange samtaler med min morbror, førstelærer og degn Peder Helt Håhr. Jeg følte mig altid meget velkommen både i Horne og Tistrup og befandt mig inderligt vel begge steder. Ellers blev mine ferier brugt til at deltage i høsten. Jeg holdt i regelen 3 måneders sommerferie. Det dækkede nogen-

Kristian Eskildsen (senere bl. a. præst i Vester Vedsted) og jeg efter filosofikum. (Nytår 1926).

lunde høsttiden. Engang jeg forkede vældige bunker hø op på læsset, sagde min far til en nabo, der kiggede over til os: »Er det ikke synd, han skal 'løses'. Se hvor han har håndelag til arbejdet.« Jeg fik det fortalt og følte det som en stor anerkendelse. Jeg kunne godt være blevet en dygtig landmand. Nu kom det til at gå anderledes.

Jeg læste til læge i 8 dage. Det kedede mig. Så gav jeg mig til at læse til cand.mag. i de to fag, jeg havde været gladest for i min skoletid: historie og tysk. Jeg skulle måske have valgt dansk, men det blev sagt, at dansk var et stort fag ligesom historie. I tysk havde jeg også haft en meget dygtig lærer. Jeg fortrød sådan set ikke mit valg. Der var meget af interesse inden for begge fag. I min fritid kom jeg stadig meget sammen med mine tidligere Grindstedkammerater. Vi havde en klub, hvor vi skiftedes til at holde foredrag for hinanden og diskuterede. Det var meget udbytterigt. Foredragsholderen lærte meget af det. Jeg holdt nok de fleste foredrag,

men mine kammerater var særdeles interesserede. Ham, jeg beundrede mest, var Sigurd Nielsen, der læste til læge. Han fik en fin eksamen, blev læge i Laurbjerg og siden på Grønland, men han mistede livet ved skibet Hans Hedtofts forlis i det nordlige Ishav. Jeg var altid ivrig til at diskutere, og mine kammerater var interesserede og velbegavede. Jeg var den yngste af deltagerne og blev af og til lidt til grin. Jeg husker, jeg havde hørt et afholdsforedrag af Harald Bergstedt i Studenterforeningen. Jeg var efter dette overbevist afholdsmand. Jeg gik lige hen i vores klub og gentog en hel del af Harald Bergstedts argumenter. Men nu blev jeg mødt af en mængde indsigelser og hånlige vitser om min tilstand

Agnete. (1926).

etc. Jeg endte med at opgive mit standpunkt, hvilket naturligvis igen morede mine kammerater. Siden har jeg ikke agiteret for afholdsbevægelsen. Så grundigt kan man blive kureret, selv i en god sags tjeneste. Min aldrig svækkede diskuterelyst gav mine kammerater en hel del morskab i det hele taget. Futtrup besøgte af og til vor klub, og da var det ham, der holdt det indledende foredrag, og diskussionen bagefter blev lidt mere poleret. Jeg tror nok, Futtrup var lidt stolt af sine tidligere elever. Vi var i hvert fald vågne og interesserede. Jeg føler mig i stor gæld til mine Grindsted-kammerater.

Så skete der det St. Bededagsaften 1926, at jeg var på Langelinie sammen med flere hundrede andre huebærende studenter. Vi samledes til sidst i lange kæder. Jeg kom tilfældigt til at gå med en pige. Hun kiggede op på mig, og jeg så det dejligste ansigt, jeg nogen sinde havde set. Det var mit første møde med Agnete. Hun var medlem af den grundtvigske studenterkreds. Der gik vi hen sammen med mange andre og fik te og boller. Jeg blev omgående medlem. Agnete og studenterkredsen betød et nyt afsnit i min tilværelse.

Mødet med højskolen

Jeg havde hidtil mest været med i Studenterforeningen. Der havde jeg bl. a. hørt den store gamle politiker I. C. Christensen. Han indledede med at foreslå, vi skulle synge »I Danmark er jeg født –«. Det var noget ganske uvant at synge en fællessang i Studenterforeningen. Men I. C. var jo gammel degn, og han sang selv for med en lidt brægende stemme. Der var så at sige ingen af de flere hundreder studenter, der sang med. Den store politiker måtte synge sangens fire vers næsten alene. Studenterne snakkede, grinede og støjede, mens Danmarks store politiker møjsommeligt arbejdede sig igennem sangen. Det var ikke fint at være glad for at synge.

I den grundtvigske studenterkreds var det helt anderledes. Her sang vi både før og efter hvert foredrag. Og når foredraget var forbi, brugte vi flittigt højskolesangbogen. Vi sang ofte både en og to timer og syntes, det var herligt. Her følte jeg mig hjemme. Jeg kom jo fra et højskolepræget hjem. Nu tog jeg det igen i besiddelse. Mine kammerater var for en stor dels vedkommende stærkt optaget af højskolen. Flere af dem tænkte sig en fremtid der. Og nu blev jeg forlovet med den dejlige pige, jeg havde truffet St. Bededagsaften på Langelinie. Hun hed Agnete Geismar og var datter af valgmenighedspræst, senere slotspræst Oscar Geismar. Han var en førende skikkelse inden for den grundtvigske retning. Han havde i sine unge dage været højskoleforstander ved en højskole i Vendsyssel. Han var det kun i to år. Så var der ikke flere elever. Han havde brugt dem op, skriver han i sine erindringer. Han

På ferie i Blåvand. Fra venstre: Ernst Andersen, Gudrun Engberg, jeg, Agnete Geismar, Bodil Teilmann, Poul Engberg. Nederst: Eva Engberg.

havde også lidt svært ved at samarbejde med sin eneste lærer. Han hed Siewers. Der var kun 30 elever, så det var nok med forstanderen og denne ene lærer til at undervise. Da den første vinter var gået, sagde Oscar Geismar farvel til Siewers med ordene: »Ja, så farvel da, Siewers, og nu håber jeg, at vi ikke ses mere i dette liv, og skulle vi begge to komme i himlen, er jeg glad for, der er mange boliger. Farvel, Siewers«. Det var, som man vil kunne forstå, en afsked for tid og evighed. Det er vel ikke for dristigt at slutte, at samarbejdet ikke havde været det bedste.

Efter et par år som redaktør af et par radikale blade besluttede Oscar Geismar sig til at blive præst, og han blev en fremragende prædikant, ikke mindst i sine senere år. Desuden var han litteraturanmelder – bl. a. ved Fyns Venstreblad, Politiken og Kristeligt Dagblad. Også på dette område var han anerkendt og anset.

Nu kom jeg i dette hjem, og det gav mig mange oplevelser. Jeg

har nok aldrig mødt to mennesker, der var så nært sammenknyttede som mine svigerforældre, Olga og Oscar Geismar. Kaj Munk skriver om dem, at de levede hele deres liv som nyforlovede, med kys og klem i krogene og bag dørene. Og det passede. Nu betød det også meget, at Oscar Geismar havde et dårligt syn. Olga måtte læse alle de bøger for ham, som han skulle anmelde. Det gjorde hun. Jeg husker endnu lyden af hendes stemme, når hun dag ud og dag ind læste den ene nye bog efter den anden for sin mand. Han var meget grundig med sine anmeldelser. Derfor tog han det roligt, da han et sted i landet blev bebrejdet, at han ikke læste alle de bøger, han anmeldte. Han svarede: »Læser og læser. Der kan være bøger, som jeg ret hurtigt er klar over. Men når I landmænd er til smørbedømmelse, æder I vel ikke hele dritlen?»

Jeg husker en gang, jeg var sammen med Oscar Geismar og Morten Korch. Denne ville gerne gøre et godt indtryk på den kendte anmelder. Morten Korch sagde på sit fynske: – Ja, det kan godt være, jæ skulle gå mere over i det dramatiske. Det rådede pastor Geismar mig til i en anmeldelse i Fyns Venstreblad af »Det gamle guld«. »Gjorde jeg det«, sagde Geismar med et dybt suk.

I sin opfattelse af Kristendommen var Oscar Geismar påvirket af Morten Pontoppidan og Jakob Knudsen. Om sidstnævnte skriver han i sine erindringer: »Så længe Danmark er de danskes hjem, skal denne sære og velsignede mand, trodsig mod mennesker, men lydig mod ånden, fortsat udøve sin gerning. Den var helt af ånd og vil derfor smilende kunne trodse døden«.

I Jakob Knudsens opfattelse af kampen mellem liv og død, lys og mørke, men takket være kristendommen – livets og lysets sejr: »lyset stander stille på livets kyst« – genfinder vi Oscar Geismars kristendomsopfattelse.

»Jeg vil ikke anbringes for langt fra Anders Nørgård« (valgmønehedspræst i Vejstrup), kendt grundtvigsk præst, god ven af Åge Møller, som Geismar ikke helt vurderede efter fortjeneste.

Jeg lærte meget i Agnetes hjem. En ny verden åbnede sig for

mig. Hver dag hørte jeg citater af Shakespeare, Goethe, Oehlen-schlæger, Holger Drachmann etc. Jeg hørte om mange af tidens store navne. Den grundtvigske bevægelses store skikkelser hørte jeg om på en ny måde. De hørte så at sige med til omgangskredsen. Det gjorde på en måde også Mads Rasmussen, der gang på gang kom op til Geismar for at få klaret sine begreber. Nu havde han fundet et nyt problem. »Jæ æ kommet til at tænke på, pastor Geismar, hvor går i grunden skellet mellem begavelse og altså – mangel på begavelse?« »Det er let at svare på«, sagde Oscar Geismar. »Skellet går her«. Og så trak han med fingeren en linje mellem sig selv og Mads.

Jeg nød ferierne i præstegården i Kerteminde. Men studierne skulle jo også passes. Agnete og jeg studerede begge til cand. mag. Jeg kom ind i studenterpolitik, blev bestyrelsesmedlem i Studenterkredsen. Der var den overordentlig festlige, pastor N. C. Petersen, Sct. Stefanskirke på Nørrebro, dengang formand. Da vi kom til det første bestyrelsesmøde efter mit valg, overraskede pastor N. C. mig ved at smide sig på divanen (han var temmelig tyk) og slå en mægtig fjert – Agnete boede i øvrigt hos N. C.s og jeg var tit inviteret derud. Det var et fornøjeligt bekendtskab.

Det kan ikke nægtes, at min forlovelse med Agnete og min deltagelse i studenterlivet gik lidt ud over mine studier. Jeg havde i historie tre professorer. Åge Friis, der i sin tid hjalp historikeren H. V. Clausen med at lægge afstemningsgrænsen af 1920, gennemgik med os Emserdepechen, som Bismarck i sin tid rettede i for at få Frankrig til at erklære Preussen krig. Det lykkedes for ham, og vi fik krigen 1870–71 og overvældende tysk sejr. Det var tarveligt gjort af Bismarck. Men den radikale Åge Friis var tydeligt imponeret af den store tyske statsmand. I kildekritik havde vi den festlige Erik Arup, der fremhævede næringsvejenes og den jævne mands historie på bekostning af krigs- og konge- og stormandshistorie. Reformationen betød ikke noget for ham som troskifte. Det afgørende ved reformationen var efter hans mening kir-

kegodsets inddragelse. Niels Ebbesens drab på grev Gert var et politisk mord, som ikke fik nogen betydning, mente altså Arup. Han ville gerne se personer og begivenheder ud fra nye aspekter. Han gik i stykker på det, og hans Danmarkshistorie blev aldrig færdig. Erik Arup var radikal ligesom Friis, men de to kunne i øvrigt ikke døje hinanden.

Den tredje professor i historie var den konservative Knud Fabricius. Han var en god fortæller og det elskværdigste menneske, man kunne tænke sig.

I tysk havde vi L. L. Hammerich og Carl Roos. De var begge dygtige og menneskeligt tiltalende. Jeg lærte nok mest af Roos, selv om jeg så ham første gang ved eksamensbordet.

I vinteren 1929 blev der pludselig røre i Studenterkredsen. Der var opstået en opposition, der påstod, at bestyrelsen ikke tog sin opgave alvorligt nok. Den havde så travlt med at komme i Tokio – en danserrestaurant – at den næsten ikke kunne få fredagsmøderne færdige tidligt nok. Desuden skulle man have mere tilknytning til højskolerne. Lige straks skulle man have samarbejde i stand med Askov-læreren, dr. phil. Marius Christensen, der netop var flyttet til København. Jeg syntes egentlig, oppositionen havde ret, og støttede den. Jeg kom derved i nært samarbejde med Poul Engberg, der var oppositionens leder. Der blev indkaldt til ekstraordinær generalforsamling, Poul Engberg og hans folk sejrede. Oppositionen vandt 6 af 7 pladser.

Vi fik tid til at drøfte højskole. Poul Engberg var yderst optaget af højskolens syn og gerning. Han havde også fundet en pige, Bodil Teilmann. Nu var vi fire til at drøfte fremtiden. Agnete og Bodil var ligeså interesserede som vi. Jeg havde allerede i 1926 fået plads som timelærer på Borups højskole i København. Det var kun fire timer om ugen i faget tysk. Men det gav mig en værdifuld kontakt med interesserede unge mennesker og med de to forstandere, Johan Borup og Jens Rosenkjær. Når Johan Borup ansatte unge lærere, fulgte der en advarsel med: »Husk nu, De må aldrig

kede Dem«. Nej naturligvis. En lærer må ikke kede sine elever. »Nej«, sagde Borup, der den gang var oppe i halvfjerdsernerne. »De må ikke kede Dem selv«. Der var lidt at tænke over.

Borups højskole havde et sommerhus oppe i Tisvilde. Der var jeg oppe med nogle elever og hørte der et foredrag af Jens Rosenkjær. Jeg havde bestemt, at jeg ville have en middagsøvn under foredraget, og lagde mig i skyggen af et træ, som både kunne skjule mig en smule og give skygge. Rosenkjær begyndte sit foredrag med at sige sit emne. Han ville tale om bladgrønt. Jeg rykkede yderligere i dækning. Nu ville jeg i hvert fald have min middagsøvn. Men Rosenkjær talte så fremragende, at jeg blev mere og mere interesseret i at høre efter. Til sidst slugte jeg hvert ord. Jeg havde mødt en fremragende højskolemand og det levende ord.

Da jeg begyndte at læse til cand. mag., havde jeg tænkt mig en fremtid ved gymnasiet. Måske kunne jeg engang blive rektor. Men nu havde jeg fundet en seddel i lommen, og på den stod: Højskolen. Det var efterhånden slet ikke til at komme uden om. Jeg fik nye lange diskussioner med min gode ven (senere højskoleforstander) Poul Engberg. Han havde længe set højskolen som en opgave, det var værd at gå i gang med. Agnete tilskyndede mig i samme retning. Hun ville gerne med på den sejlads. Jeg havde så småt regnet med at gå op til eksamen nytåret 1930. Nu skete der det i november 1929, at Askovs nye forstander J. Th. Arnfred og skolens betydeligste lærer C. P. O. Christiansen, lod mig vide, at de gerne ville tale med mig. Jeg mødtes med dem på restaurant National-Scala. Samtalen endte med, at jeg blev antaget som lærer »på prøve« på Askov, så snart jeg var færdig med min eksamen. Nu var jeg altså nødt til at tage min eksamen, og det gjorde jeg. Den blev ikke så god, som jeg havde håbet. Ved mit kandidatgilde på Beyers pensionat på H. C. Ørstedesvej tillod jeg mig at citere I. C. Christensen, der efter at have fået 2. karakter til sin lærer-eksamen sagde: »Jeg har i hvert fald lært af dette her, at begavelse alene gør det ikke«.

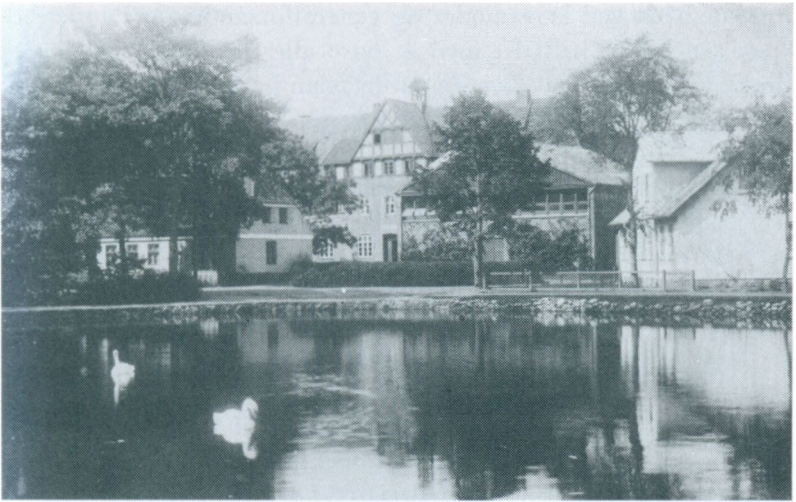
Min Askovtid

Den 9. februar 1930 dukkede jeg op på Askov som ny lærer – på prøve. Det blev indledningen til endnu et rigt afsnit af mit liv. Jeg var blevet 24 år.

Jeg rejste engang i tyverne med min meget højskoleinteresserede moster Ane (gift med lærer N. K. Hansen i Horne ved Tistrup) fra Esbjerg til Kolding. Omtrent midtvejs sagde pludselig min moster »Derovre bag skoven ligger Askov højskole«. Jeg sagde: »der kunne jeg for resten godt tænke mig at blive lærer«. Jeg ved ikke, hvorfor jeg sagde det. Vorherre må have hørt det. Fra den 9. februar 1930 var jeg lærer på Askov.

Sune Andresen mener, at Askov på det tidspunkt oplevede en slags interregnum. De store gamle var døde. Hans Lund var taget til Rødding, Jens Rosenkjær var i København. Der var kommet unge nye, som endnu ikke var slået igennem. Men der var dog Arnfred og C. P. O. Christiansen, og Jakob Appel holdt endnu sine foredrag, men han virkede som en vingskudt ørn. Han var lammet i venstre side og måtte have to hjælpere, når han skulle bevæge sig fra den ene bygning til den anden. Han sagde gode og væsentlige ting i sine foredrag, præget og båret af hans rige erfaring og rodfæstede højskolesyn. Vi fik ondt af ham, når han blev bevæget og ligesom ikke kunne bære bevægelsen i sin syge tilstand. Men bag ham anede vi alligevel den myndige, smukke og kloge leder af Askov gennem en lang årrække og undervisningsministeren, der i 1920 gennemførte den mest frisindede mindretalsordning, verden indtil da havde set. Der var et historiens sus over den gamle og svage mand. Legemligt nedbrudt, men stadig en åndens tjener. Jeg var med på hans lille filosofihold og husker

Askov højskole. (1930).

endnu, hvordan han understregede, at »kærlighed og alvor hører sammen«.

J. Th. Arnfred, der havde afløst Jacob Appel som forstander, var en helt anden type. Han var enestående dygtig i regning og matematik og kunne gøre rede for planeter og stjernetåger. Men han kunne navnlig tale om tro og viden. Han byggede foredraget op på den måde, at han først fortalte om videnskabens kendsgerninger og resultater. Der var ingen plads for troen. Men i slutningen af foredraget nåede vor viden sine grænser. Dørene åbnede sig for troens verden og kun for den. De store spørgsmål om Gud og mennesket blev nærværende, og livet fik mening. Arnfred pegede med sin videnskab og viden på troen som det, der alene kunne bære. Og nede i Rønshoved gik vennen Åge Møller, som han trofast holdt fast ved, fordi – som Jørgen Bukdahl sagde – Åge Møller virkelig kunne gå på vandet. Arnfred var en frisindet og dygtig leder om end som forstander og højskolemand ikke helt af Appels

format. Både ved lærermøder og generalforsamlinger i andelsbevægelsen havde han det med at høre alle meninger og derefter drage sin konklusion, bygget på det, han havde hørt. Det gjorde han meget dygtigt, og han fik næsten altid tilslutning til det, han foreslog.

Den, jeg lærte mest af i min Askov-tid, var dog nok C. P. O. Christiansen. Han havde en enestående evne til at trække linjer gennem historien, så fortid og nutid nåede sammen, og vi kunne skimte fremtiden. Han var altid grebet af sit emne, og vi forstod, det var noget betydningsfuldt, vi beskæftigede os med. Han belyste især de forskellige folks historie, og meget ofte hørte vi om grænselandet, hvor dansk og tysk mødtes, og hvor danske sydslesvigere og frisere kæmpede for deres ret til at være sig selv. C. P. O. vidste, at historien er sammenhæng og inspiration. Jeg havde læst historie ved universitetet i 5 år. Jeg måtte nu til at lære det hele om.

Men jeg var jo lærer, så jeg måtte jo komme i gang med undervisningen. Mit første hold var et tysk-hold, som jeg søgte at gøre mest muligt ud af. Men tysk kan nu aldrig blive et hovedfag på en højskole. Først det næste år fik jeg dansk-hold, hold i politisk historie og nutid, de forskellige partier etc. Og så skulle jeg jo også prøves i at holde foredrag. Jeg holdt tre foredrag om »Folkenes Forbund«. Både Arnfred og C. P. O. var blandt mine tilhørere.

C. P. O. sad og lyttede med øjne og øren, som om det var noget af det interessanteste, han nogen sinde havde hørt. Det inspirerede mig, så jeg selv begyndte at tro på, at der måske alligevel var noget ved det, jeg sagde. Sådan kan en ældre og erfaren lærer hjælpe en nybegynder. Jeg var ham taknemmelig. Arnfred så ud, som om han sad og sagde til sig selv: »Det kunne have været værre«.

Jeg fik endogså betroet at tale til vort søndagsmøde, hvor også omegnens folk var mødt op. Jeg talte om Norden, et godt Askov-emne. Blandt mine tilhørere havde jeg denne gang den gamle Askov-lærer Poul Bjerge. Han stammede ligesom jeg fra Ølgod

Tyskhold på Askov. (1930).

sogn. Foredraget gik ganske godt, kunne jeg mærke. Det var måske lidt langt. Poul Bjerge gav mig en behersket ros for foredraget, men tilføjede: »De står for uroligt på en talerstol«. Det morede mig en smule. Poul Bjerge var en herlig mand, men ikke nogen fremragende foredragsholder – og jeg vedblev at stå uroligt på en talerstol, selv om mange nok vil være enige med Poul Bjerge.

Den 16. oktober 1931 blev jeg gift med min Agnete. Vi lejede et hus på Møllevejen, hvor værtinden, fru Skov, boede ovenpå. Der havde vi det dejligt, og ni måneder efter brylluppet fik vi en dejlig dreng. Han kom til at hedde Oscar efter sin morfar (Oscar Geismar). Elever og lærere på højskolen fik jeg et godt forhold til. Jeg lærte en masse. Her og der lærte jeg også noget om, hvordan man ikke skulle drive højskole.

Askov havde besøg af mange kendte personligheder, således mine to tidligere lærere, professorerne Åge Friis og Erik Arup. Jeg var til middag hos fru Ingeborg Appel sammen med Åge Friis.

Hendes mand Jakob Appel var død i 1931. Nu boede fru Appel alene på Møllevejen i Marius Kristensens gamle hus. Det var interessant at lytte til samtalen mellem de to, der kendte og værdsatte hinanden. Siden kom Erik Arup. Han virkede som noget af en fremmed fugl i dette miljø. Meget mere end Åge Friis. Arup talte om sit historiesyn. Under diskussionen bagefter tillod jeg mig at sige, at i min studentertid var der især to professorer, vi var glade for: Erik Arup og Vilhelm Grønbech. Erik Arup skriver i sin danmarkshistorie, at religionen altid begynder der, hvor den menneskelige viden hører op. For Arup betyder religionen altså ikke noget. For Grønbech betyder derimod religionen alt. Kunne Arup ikke i sin historieskrivning tage lidt mere hensyn til Grønbechs syn. Arup smilede, men lovede mig at tænke over det. Mere blev det nok heller ikke til.

Et særligt kapitel i min Askov-tid var mødet med Jørgen Bukdahl. Jeg havde mødt ham ved studenterkredsens sommermøder. Hans festlige og åndfulde syn på Jakob Knudsen, på Grundtvig, Det skjulte Norge og meget mere betog mig. Nu boede han på »Bjerget« ikke langt fra højskolen. Han ringede til mig og indbød mig til at slappe af ved et slag »Bob«. Vi skulle have træringene i små poser ved siden af os, altså ikke det banale med at få ringene i poserne lige overfor. Vi skulle bruge bagslag. Det var betydeligt vanskeligere end det almindelige, og vi kunne spille hele nætter. Nu skete der det i 1934, at C. P. O. Christiansen rejste. Han blev forstander for Frederiksborg højskole. Det betød en ændring i mine fag. Jeg havde nu Sønderjyllands historie, Nordens historie og moderne politisk historie. Det betød også, at Askov fik en ny lærer, nemlig min gamle ven Poul Engberg, der ellers var blevet statsadvokatfuldmægtig i Ålborg. Han havde ikke glemt sin højskoledrøm og rykkede nu ind på Askov. Det var både Agnete og jeg glade for. Poul og Bodil blev vore bedste venner.

Det førte også til, at Bob-spillet blev lagt på hylden. Jørgen Bukdahl opfandt en ny slags kortspil, som vi kaldte Grundtvigsk

Magnhild og Jørgen Bukdahl. (1931).

whist. Der var tre solonoloer, største uden stik, mellemste med et stik, mindste med to stik. Og så måtte man blive ved at melde hinanden over. Man kunne, når en sagde nolo eller grand, sige »dobbelt-nolo« etc. Forskellen var kun prismæssig. En dobbelt var dobbelt så dyr i vinding eller tab som en enkelt. En dobbelt gav, hvis man vandt, 10 øre. Hvis man tabte, skulle man af med 20 øre. Det var ikke store summer, det drejede sig om. Det var spillet, det gjaldt. Vi tog altså fat på Grundtvigsk whist, Poul Engberg, Bukdahl og jeg + en skiftende fjerdemand.

Vi begyndte spillet ud på aftenen, ved 9-10 tiden. Ved tolv-tiden var der frokost med vældig servering og en enkelt snaps. Derefter talte alle efter tur i en to-tre timer om emner, der virkelig lå os på sinde, om højskolen, om det nordiske syn, som Bukdahl aldrig blev træt af at forklare for os. Hvert menneske skulle ligesom

hvert folk være sig selv. Modersmål er vort hjertesprog. Når det, der ligger inderst, ligger dybest i et menneske og i et folk skal udtrykkes, kan det kun ske på modersmålet. Derfor har Ivar Åsen ret i Norge i sin kamp mod det dansk-norske. Norges modersmål er det norsk-norske. Det nordiske samarbejde og folkenes indbyrdes forståelse og samvirke nås kun ved, at hvert folk rodfæstes i sit eget, bliver sig selv i sit eget modersmål, føler, at noget er helligt, som det også må respektere hos andre. Disse bordtaler gav klarhed over mange ting. Vi lærte en hel del, som vi ikke behøvede at lære om.

Man måtte ikke tale personligt ved disse lejligheder. Jeg brød princippet en gang, da vi havde den gamle, herlige sløjdscoleforstander Anders Nielsen som fjerdemand. Jeg holdt en lang bevæget tale for Anders Nielsen. Han sad med tårer ned ad kinderne. Jeg blev selv både lidt overrasket og lidt bevæget ved at se det. Nok var det godt og bevægende, det jeg sagde, men alligevel. Da jeg var færdig med talen, sagde Anders Nielsen. »Ja, det var nu ikke din tale, der bevægede mig, men den forfærdelige tobaksrøg, der er herinde«.

Vi spillede endnu kort et par timer og gik hjem i morgengryet. Vi spillede Grundtvigsk whist en gang om måneden.

Da jeg tog ned til Rønshoved, sagde fabrikant H. Lervad, der havde været fjerdemand et par gange. »Så, nu spiller Haarder den store solo-nolo!«.

Nu bagefter synes jeg, at vi unge Askov-lærere havde det som kavalernerne på Ekeby. Vi lærte meget og havde det herligt.

Højskole, politik, 9. april

Jeg oplevede rige år på Askov. Der var mange venner. Lærerne havde næsten alle elevhjem, hvor der boede kvindelige højskoleelever. De mandlige boede på skolen. Agnete og jeg boede først på Damgården, hvor vi havde en halv snes elever. Siden kom vi til Lindegården med 30 elever. De hed lindepigerne. Det var næsten som at have sin egen højskole. Ordningen var udmærket. Vi holdt godt styr på pigerne, og så kunne de mandlige elever nogenlunde lave, hvad de ville. Det skete der ikke større skade ved. Vi havde udmærkede elever på Lindegården, men kunne alligevel ikke rigtig konkurrere med Møllehuset, hvor vore gode venner, Ingrid og Frode Hasseriis residerede. Hos Hasseriis var der både orden og hygge. På Vævehuset boede Lotte og Bo Rud, også højskolefolk af bedste karat. Og sådan kunne jeg blive ved.

Den lærer, der havde mest indflydelse på mig, var nok Holger Kjær. Som Jørgen Bukdahl havde klaret for mig synet på folkenes frihed og modersmålets ret, lærte Holger Kjær mig, at et demokrati kendes på respekten for den enkelte og mindretallets ret. Hjemmet har ansvaret for børnenes undervisning og opdragelse, og derfor også retten til at bestemme over skolen, der kun har mening som hjemmets medarbejder.

På det område modtog jeg en slags anskuelsesundervisning. Jeg fik som helt ung og endnu ugift højskolelærer at vide, at jeg ved skolens meget festlige baller skulle danse mest muligt med pigerne. Der var dobbelt så mange piger som drenge (karle), så det var tiltrængt. Jeg gjorde det gerne. Men jeg var jo ikke så god til

Hans Haarder og kollegaen og
vennen Holger Kjær. (1931).

at danse. Til gengæld var jeg blevet god til at snakke. Når jeg snakkede gevaldigt med min dame, lagde hun ikke så meget mærke til, når jeg kom til at træde hende på tærne eller kom ud af takt. Nu dansede jeg med Helga Thomsen, som jeg vidste var meget dygtig, f. eks. var hun på det bedste danskehold. Jeg sagde: – De er meget dygtig. – Tak, sagde hun. – Har De studentereksamen? – Nej. – Præliminæreksamen. – Nej. – De har gået i en særdeles

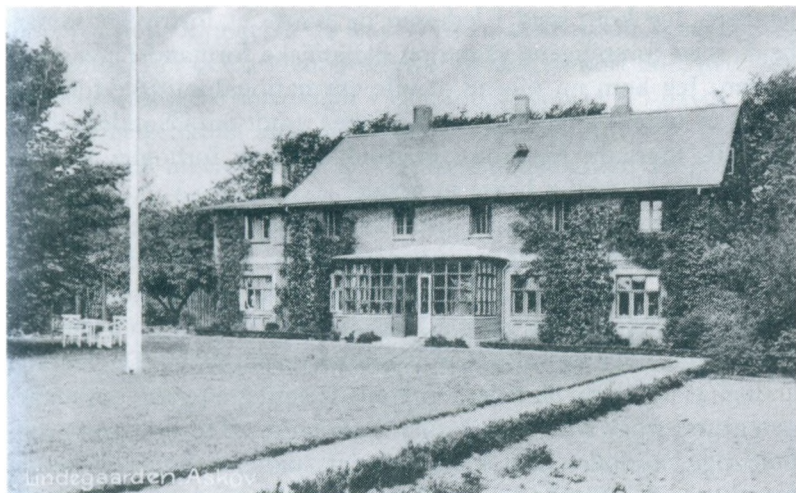
god skole? – Nej, jeg har slet ikke gået i skole. Jeg er hjemmeundervist. – Nå, Deres mor var lærerinde, inden hun blev gift med Deres far? – Nej, min mor havde været på højskole i tre måneder. Min far var skrædder. – Så er De enebarn? – Nej, vi er seks børn, og vi blev alle seks hjemmeundervist af min mor. Hun havde fået lyst til det, da hun var på højskole. Hun syede for min far og hjalp samtidig os med vore skolesager. Her dansede jeg med en sød og dygtig pige, og hun var blevet hjemmeundervist. Fra min barndom huskede jeg en familie, der hjemmeunderviste børnene, men den familie anså vi for at være lidt til en side. Det var der på ingen måde tale om i dette tilfælde. Jeg talte med Holger Kjær om det, og han sagde straks, at det var da helt i orden. Han havde faktisk også tænkt på at hjemmeundervise sine børn. Det blev de i øvrigt en overgang. Der kom et nyt perspektiv i mit skolesyn. Siden har jeg understreget over for alle mine elever, at vi har undervisningspligt her i landet, men ikke skoletvang. Mange forældre kunne godt hjemmeundervise deres børn i kortere tid, et par år f. eks. En time om dagen og så stule og hjemmearbejde ville være nok. Så ville hjemmet styrkes ved, at man havde mere at være sammen om, og forældrene ville forstå skolens arbejde bedre, når skoletiden kom. Børnene ville lære efter lyst og behov og blive mere selvstændige. De ville i hvert fald ikke blive skoletrætte.

Hvad skal man gøre, hvis børnene ikke rigtig trives i skolen? Man kan overveje, om man skal give dem en skolepause med hjemmeundervisning. Det er lovligt ifølge grundloven. Man kan også sammen med andre forældre oprette en privatskole (friskole) og ansætte de lærere, man har tillid til. De skal have fuld frihed til at undervise, som de finder det rigtigt – altid i kontakt med forældrene. De mindre kommuneskoler kan være udmærkede, men skulle der blive vanskeligheder med børnene og deres skole, så kan der oprettes privatskoler, og der dækkes 85 pct. af udgifterne af det offentlige. Det er en lykke, at vi har denne frihedslovgivning i den danske skole, og det er en glædelig udvikling, at der oprettes

flere og flere privatskoler i Danmark. Det betyder en ansporing for den offentlige skole og giver forældrene en mulighed for at få den skole og de lærere, de ønsker. Det er godt, disse muligheder udnyttes i dagens Danmark.

Jeg kom fra et hjem, hvor man politisk hørte til partiet Venstre. Som ung Askov-lærer blev jeg valgt til bestyrelsen for Malt sogns Venstreforening. Jeg blev delegeret til Bække-kredsens møder. I 1936 blev jeg medlem af Bække-kredsens bestyrelse. – Det har mange drømt om, uden at de nogen sinde er blevet det, sagde en gammel Venstre-bonde til mig. Han syntes måske, jeg ikke viste taknemmelighed nok for den ære og tillid, der var vist mig. Han havde nu ikke ret. Jeg var glad for min tillidspost og lærte en mængde udmærkede mennesker at kende. En af dem var i øvrigt bladet Vestkystens meget dygtige chefredaktør Knud Ree. Når han deltog i Bække-kredsens møder, kom der fart over feltet. Han kunne overskue en situation og få noget gennemført. Ellers kunne forhandlingerne somme tider blive lange.

Jeg fik tilbudt et par opstillingskredse, bl. a. Ribe-kredsen og Middelfart-kredsen. Det var kredse, hvor man garanteret ikke kunne blive valgt. Jeg var på tale til Bække-kredsen, men sendte afbud, inden jeg havde fået et reelt tilbud. Jeg var glad for at være højskolelærer. Lige siden min ansættelse på Askov havde jeg været meget brugt som foredragsholder, især i ungdomsforeninger. Jeg holdt gennem adskillige år 100 foredrag om året ude omkring i forsamlingshuse, skoler, særlige mødelokaler etc. I efterårssæsonen skete det, at jeg holdt foredrag tre forskellige steder på én dag. De fleste steder var der godt besøgt. Der var færrest til de politiske møder. Jeg talte engang i Brørup sammen med Erik Eriksen. Der var syv tilhørere. Nej, så var de folkelige møder helt anderledes godt besøgt. Jeg følte mig imidlertid mere og mere bundet til højskolen. Jeg ser stadig tilbage på mine Askov-år med taknemmelighed. Jeg havde lært, hvorledes man skulle drive højskole. Jeg havde lært noget meget væsentligt om hjem og skole, især

Vi boede på Lindgearden.

gennem Holger Kjær og mine elever. Jeg var også blevet stærkt interesseret i Sønderjylland. På Askov kom hvert år sønderjydernes gamle leder og stridsmand, H. P. Hanssen, på besøg. Han holdt foredrag og vi havde bagefter samvær med ham. Han havde i sin tid været to vintre på Askov. Den første vinter havde Ludvig Schrøder holdt foredrag om nordiske myter. Den anden vinter talte Schrøder om Danmarks hjælpelkilder og næringsveje. – Hvad betød så mest for Dem i Deres senere virke? – Det var myterne, der betød mest, sagde H. P. Hanssen. Jeg kom til at tænke på en historie, som man hørte på Askov. En landmand i Vendsyssel blev spurgt, hvordan han klarede sig igennem en landbrugskrise i halvfemserne. Han svarede: – Jeg klarede mig ved Schrøders myter. Dem havde han hørt på Askov, og de gav ham mod og udholdenhed, da det kneb.

Da nazismen brød igennem i 1933, stiftedes ret omgående »Det unge grænseværn«, der i løbet af ganske kort tid fik 30.000 med-

lemmer. Jeg kom med i ledelsen og havde et fortrinligt samarbejde med foreningens vågne og dynamiske formand Peter Marcussen. Jeg kom nu ofte til at tale om nationalpolitiske forhold. Hvert år talte jeg ved afstemningsfester rundt om i Sønderjylland den 10. februar. Jeg lærte grænselandet og forholdet mellem dansk og tysk stadig bedre at kende.

Min kone og jeg havde efterhånden fået opbygget et dejligt hjem. Vi fik fire børn, mens vi var på Askov. Det var dem, der var plads til på Lindegården. Vi havde en dejlig omgangskreds, eleverne var flinke, og jeg var glad for mine fag. Jeg skrev en hel del i Vestkysten, hvor jeg var udenrigspolitisk medarbejder. Det hændte endog, at jeg skrev en leder. Vi spillede stadig en gang om måneden grundtvigsk whist hos Jørgen Bukdahl med to-tre timers indholdsrige bordtaler. Det kneb i øvrigt stadig at finde en fjerde mand, når den gamle Anders Nielsen var forhindret. Vi prøvede med den udmærkede højskolemand og oplæser Bo Rud. Da vi sad ved frokosten og løftede glasset, gav han sig pludselig til at synge »Helan går«. Han troede, vi skulle være studentikose. Vi så flove ned i bordet og syntes, det var pinligt. Ham kunne vi altså ikke bruge. Vi prøvede så vor gode ven Holger Kjær. Han følte sig tydeligt bæret af indbydelsen, men han kunne ikke skjule, at han egentlig syntes, det var tidsspilde at spille grundtvigsk whist. Når der var en lille pause, tog han et bind af Søren Kierkegaards samlede værker fra reolen og gav sig til at læse i det. Ham kunne vi heller ikke bruge. Nej, vi måtte have fat i Anders Nielsen igen. I ferierne kunne vi bruge Anders Nielsens søn Valdemar, der var højskolelærer på Vallekilde. Han var ypperligt egnet til pladsen, men til daglig for langt væk.

Midt i det hele kom pludselig den tyske besættelse. Den 9. april 1940 skulle jeg holde aftenforedraget på Askov. Da vi havde sunget en sang, skulle jeg til at tale, men kunne ikke. Tårerne strømmede ned ad mine kinder. På samme måde gik det med eleverne,

da de så min bevægelse. Så gav vi os til at synge den ene fædrelandssang efter den anden. Jeg holdt til slut en kort tale, hvor jeg mindedes tidligere sorte tider i vort folks historie. Vi havde altid rejst os igen. Sådan ville det også gå denne gang.

Der er nok ingen af dem, der var med denne aften, der glemmer den 9. april 1940 på Askov højskole.

Fra Askov til Rønshoved

Besættelsen var over os. Tyskerne var herre i landet. En halv snes unge soldater havde mistet livet i kampen med tyskerne, men ellers havde vi ikke kæmpet. Kunne vi på denne baggrund få friheden igen? – Jeg tror, at vi alle følte, at nu måtte vi hver på vor plads gøre vort yderste. I sommeren 1941 fik jeg på samme dag brev fra valgmenighedspræst V. Christensen i Mellerup og højskoleforstander Åge Møller, Rønshoved. Jeg kunne komme til Mellerup (ved Randers) og blive valgmenighedspræst og muligvis få genrejst den nedlagte Mellerup højskole – eller jeg kunne blive Åge Møllers afløser på Rønshoved højskole. Jeg var ikke i tvivl og Agnete heller ikke. Nu havde jeg i adskillige år beskæftiget mig med grænselandets historie og nutid, været med i Det unge grænseværns ledelse, og Danmark var besat. Det gjaldt om, at vi alle gjorde, hvad vi kunne, for at et frit Danmark kunne rejse sig. Rønshoved var nok opgaven for Agnete og mig. Jeg skrev til Åge Møller, at jeg var villig til at købe skolen. Agnete og jeg rejste ned for at forhandle om vilkårene for overtagelsen. Den 18. juni købte jeg skolen til overtagelse pr. 1. oktober 1941. Prisen var 70.000 kr. og 15.000 på vilkår, hvis skolen gik godt. De 15.000 skulle i så fald betales efter 10 års forløb. Det blev de. Vilkårspenge er jo ellers det, man bruger, når der sælges tyrekalve, men det gjaldt altså ved købet af Rønshoved højskole. Der skulle udredes 30.000 kr. kontant. Det kunne være svært nok. Jeg skrev til undervisningsministeriet for at få højskolen lavet om til en selvejende institution. Det ønskede ministeriet ikke, da der efter dets mening ikke fandtes påviselige værdier. Det var ikke opmuntrende. Først i

Rønshoved højskole. (1941).

1958 blev skolen selvejende, og i dag er alene grunden vurderet til en million kr. Der er altså i nogen grad blevet påviselige værdier.

Vi fik lavet skoleplan og sat annoncer i bladene. Vi var spændte på, om de unge i det hele taget turde tage på skole hernede med krigen lige uden for døren og med besættelsen over os. En besøgende på Grænsehjemmet (6 km herfra) havde skrevet i hjemmets gæstebog: »Her oplever man krigen fra 1. parket.« Vi var spændte på, hvordan dansk ungdom ville reagere. Det gik efter vores mening i begyndelsen trægt med indmeldelserne. Men den 3. november var der dog indmeldt 44 elever. Dansk ungdom havde ikke svigtet os i vor betrængte situation. Åge Møller havde haft 13 elever på sit sidste hold. Der var altså tale om en mærkbar fremgang.

Vi var ankommet her til skolen den 1. oktober og havde haft umådelig travlt med at gøre skolen klar. Åge Møller havde i sine sidste år kun haft få elever, så han havde ikke haft råd til at gøre

ret meget ved bygningerne. De var i forfald. Et par steder kunne man gå gennem væggen fra det ene værelse til det andet. Vi fik fat i nogle flinke håndværkere, og de gjorde, hvad de kunne for at gøre skolen beboelig. Der var centralvarme i et par elevfløje, men i øvrigt 16 kakkellovne. Det var krigens og besættelsens tid, så det var for så vidt ret praktisk at fyre i kakkellovne. Kul og olie var det umuligt at få. Vi købte tørv og senere brunkul. Det var ikke godt, men det gik.

En af dem, jeg købte tørv af, så så bleg ud i huden. Jeg sagde til ham: »Hvorfor er De så bleg?« Han svarede: »Jeg har siddet i et tysk fængsel«. Og så forklarede han, at han havde været tysk soldat under første verdenskrig. Det var han tvunget til som tysk statsborger. Han havde været ved marinen, og han var på en eller anden måde havnet i København. Her blev han udspurgt om den tyske flåde. Han fortalte, hvad han vidste. Da han så som så ofte før efter Hitlers magtovertagelse i 1933 skulle til Flensborg for at sælge fjerkræ på torvet, var han ved grænseovergangen blevet taget af det tyske politi for spionage for fjenden, og han havde siddet i fængsel i 7 år. Han var blevet løsladt for et år siden. Nazi-Tyskland havde åbenbart orden i kartotekerne.

De 44 elever var flinke og ligesom vi indstillet på, at det skulle gå godt i vores første vinter. Der skulle virkelig drives højskole. Da vi vidste, eleverne havde det primitivt og ofte lidt køligt rundt omkring på værelserne, gjorde vi det til en fast skik, at vi hver aften samledes til samvær og aftenkaffe i vore private stuer. Det var eleverne glade for. De kom alle fireogfyre hver aften. Så kunne vi tale om verdens gang og de emner, vi havde været inde på i dagens løb. Det var en udmærket ordening, men det var lidt belastende for min kone og for familielivet i det hele taget. Men børnene tog det smukt. De var jo med i hele skolens liv, og jeg tror, de synes, de har haft en dejlig barndom.

I de følgende år havde vi et stadig stigende elevtal om vinteren, men om sommeren nåede vi i krigens og besættelsens år kun op

Vort første lærerkollegium på Rønshoved. (1942).

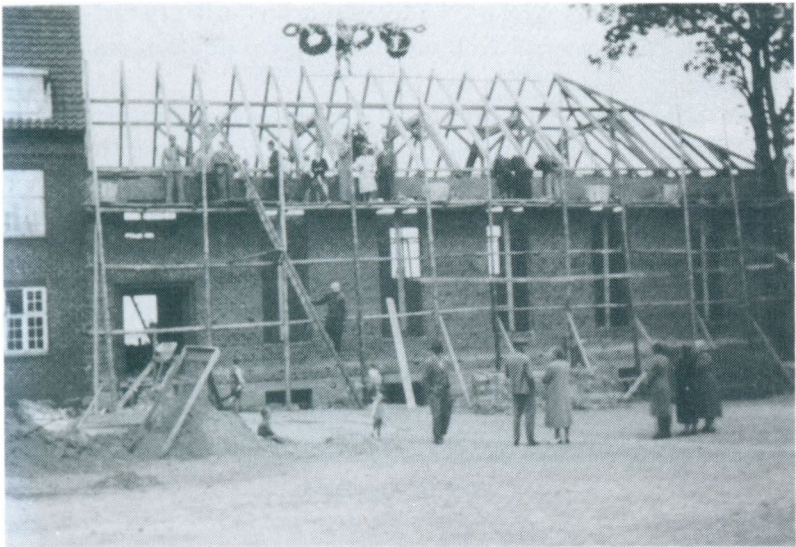
på 30 elever. Vi havde udelukkende piger om sommeren. Det var åbenbart dem, forældrene ikke turde sende ned til dette – som de mente – udsatte sted. Vi forsøgte naturligvis på alle måder at fortælle om, hvor fredeligt her var. Men om Flensborg lå store balloner som sikring mod flyverangreb. Det sket også, luftværnsskytset blev sat ind. Det larmede i hvert fald faretruende. En gang faldt en flyvemaskine brændende ned i fjorden. En anden gang faldt der en bombe ca. en kilometer herfra. Luftrykket slyngede mig ud af sengen. Et stykke jern fra en luftværnsgranat, så stort som en flaskebund, faldt ned foran en elev, da han gik ud af døren. Når vi var på tur i omegnen, kunne det ske, at vi måtte ned i grøften, hvis der kom flyvere over os. En dag stod jeg lige før middag og holdt foredrag for hele elevflokket. Da lød der et brag, og rø-

gen bølgede uden for vinduerne. Jeg blev ved med at holde foredrag for at berolige eleverne. Da jeg sluttede, før eleverne ned for at se, hvad der var sket. Jeg nåede ikke at sige til dem, at de skulle blive inde. En halv kilometer herfra var et hotel, besat af Hitlerjugend, blevet ramt af engelske flyvere. Der var vist nok ikke kommet mennesker til skade, men hotellet brændte ned.

Når der faldt en flyver ned i omegnen, og man ikke kunne finde de ombordværende, kom tysk militær hen på skolen for at se, om de havde skjult sig her. En gang gik tyskerne gennem vort køkken for at finde evt. flygtninge. Pigerne lukkede de store skuffer op, så tyskerne vikelig kunne se, at vi ikke havde noget at skjule.

Men under alt dette holdt vi højskole, som vi gerne ville. Elevtallet var i 1944–45 kommet op på 85. Vi havde barske ydre forhold. I 1943 havde vi dog fået bygget en ny gymnastiksal. Før havde vi haft gymnastik i vor foredrags- og kirkesal. Der måtte eleverne passe meget på, at de ikke sprang for højt over bukken. Så ramlede de hovedet mod loftet. I den nye sal kunne de helt anderledes udfolde sig. Da vi endda havde gymnastiklederuddannelse på programmet, var den nye sal ikke på nogen måde nogen luksus.

Selv om skolen for så vidt gik godt, syntes vi alligevel, vi skulle gøre noget mere, både fordi vort land var i nød, og fordi vi var grænsehøjskole. Jeg skrev til Grænseforeningen og spurgte, om ikke foreningen kunne tænke sig at lave et grænselandsstævne hernede. Jeg vidste, at den tidligere havde arrangeret noget i den retning. Grænseforeningen svarede, at de ikke fandt tiden egnet til et sådant stævne. Agnete og jeg syntes, at det netop var den rigtige tid for et sådant stævne. Men når grænseforeningen ikke ville lege med, så kunne vi jo holde det for egen regning og risiko. Det gjorde vi, og siden glædede vi os over, at grænseforeningen havde sagt nej. Nu kunne vi lave stævnet helt, som vi ville, sende bud efter de talere, der havde noget særligt at sige os – om grænselandet, om vort folks situation, om udenrigs- og indenrigspolitiske spørgs-

Den nye gymnastiksal. Rejsegilde 1943.

mål osv. Stævnet fik god tilslutning. Der var 70 deltagere. Blandt talerne var Peter Marcussen. Det unge grænseværns formand, og den grænselandskyndige Claus Eskildsen. Sidstnævnte skriver i vores gæstebog: »Værer med på vort dejlige korsfarertog til Slesvigs befrielsesdag!» Han skrev det som et citat i 1947. I år har vi holdt det 38. grænselandsstævne.

En skygge gik for solen den 9. april 1940. Kunne Danmark bestå? Den 29. august 1943 overtog tyskerne det hele. Modstandsbevægelsen kom for alvor i gang. Det følte som en lettelse.

På højskolen gik livet sin rolige gang, men den 24. marts 1945 tog tyskerne skolen. Mærkeligt nok var vi ikke blevet taget før. Det skyldtes måske vore dårlige bygninger. Dem ville man dog ikke byde den tyske hær. Men nu strømmede flygtningene ind over grænsen. Flygtende tyske kvinder og børn tog højskolen i be-

siddelse. Vi måtte rykke ud. Vi fik et rart hus stillet til rådighed af Det unge grænseværn i Kollund. Her kom vi til at opleve historiens gang.

Den 1. maj blev jeg bedt om at tale ved et glædesbål i Sønderhav. Freden var erklæret, sagde de, der inviterede mig. Jeg holdt báltale for det frie Danmark, mens tyske soldater undrende så til. Vi blev klar over fejltagelsen. I de følgende dage nærmede krigen sig den danske grænse. Flensborg fjord fyldtes med resterne af den tyske flåde. Vi blev rådet til at lade os vaccinere mod eventuelle sygdomme, som kæmpende hære kunne føre med sig. Da hørte vi om aftenen den 4. maj ved 8-tiden meddelelsen om, at tyskerne havde overgivet sig. Danmark var frit. En forunderlig lykkefølelse greb os alle.

Flaget går til tops.

Efterkrigstid

Der var blevet fred. Den slagne tyske hær bevægede sig ned over grænsen. De tyske soldater havde barnevogne, heste og alt muligt andet med sig. Men det måtte afleveres ved grænsen. Her holdt modstandsfolk en vis justits. En af dem var Jens Kruse fra Askov. Han gav bl. a. ordre til amtmand Refslund Thomsen fra Åbenrå. Det syntes amtmanden ikke om.

Den 7. maj kom de første engelske soldater over grænsen. Det var Montgomerys folk. De blev naturligvis modtaget med endeløs jubel. Det var jo dem, der så at sige havde drevet tyskerne foran sig lige fra Ægypten og hertil. Der skete meget ved grænsen. En måned før var Bernadottes hvide busser kommet med de hærgede KZ-fanger fra Hitlers frygtede lejre. Senere kom mange kister med dem, der var bukket under i lejrene. Jo, Danmark var atter

frit, men det havde kostet. Hvis et folk vil leve, må nogen kunne dø.

Vi havde imidlertid stadig højskolen besat af tyske kvinder og børn. Flygtninge, især fra de af russerne besatte områder. Vi forsøgte at få dem flyttet, så vi igen kunne komme til at holde skole. Det lykkedes omsider. Vi indkaldte omgående de nogle og tredive indmeldte elever. De kom næsten alle. Men fjorten dage derefter blev vi igen beslaglagt, denne gang af Dansk Røde Kors. Vi måtte sende eleverne hjem, og skolen blev fyldt med ca. 300 polske flygtninge. I vores nye gymnastiksal opstilledes køjesenge i fire etager. Vi arbejdede videre på at få vore gæster ud. Jeg skrev bl. a. til minister Johs. Kjærboel, leder for alle flygtningelejre her i landet, og det hjalp. Fra første færd fik vi det indtryk, at han anså det for væsentligt at få netop denne skole fri, vel fordi den ligger på en så iøjnefaldende og udsat plads. Inden november havde vi løfte om, at højskolen ville blive frigivet med det første. Det skete i slutningen af november.

Vi måtte begynde vinterskolen på Grænehjemmet i Kollund. Det var elskværdigt blevet stillet os til rådighed af Det unge grænseværn. Der havde meldt sig 115 elever, og vi havde måttet sige nej til mange. Der var fred, og vi var virkelig kommet i gang med højskolen.

Da Åge Møller i 1921 havde grundlagt Rønshoved højskole, tænkte han i første række, på Sydslesvig. Det var efter hans mening en fejl, at Danmark ikke i 1920 havde lagt grænsen ved Ejderen. Han holdt på den historiske grænse, ikke på afstemningsgrænsen. Nu ville han lægge sin højskole så nær ved Sydslesvig som muligt for at bøde på det, der var gjort forkert. Jeg beundrede Åge Møller som højskolemand. Hans højskolesyn lå i linjerne:

Kun ord, der går i sagn og sang
fra mund til mund i folkevang
opholder folkelivet,
i folkets egne gamle ord
kun folkelig oplysning bor
af folkeånden givet.

Enhver, der vil drive højskole, må have respekt for disse linjer. Åge Møller fortalte myter, og det gjorde indtryk på hans elever. Men jeg var ikke enig med Åge Møller i hans nationale syn. Man kan ikke få en mere retfærdig afgørelse på et grænseproblem end en folkeafstemning. Naturligvis suppleret med en frisindet ordning for det mindretal, der naturligt skabes på begge sider af grænsen. Nu kom pludselig den stærke danske bevægelse i Sydslesvig. Ved det tyske valg i 1947 viste der sig et flertal for danskheden i Sydslesvig. Godt 61 pct. af den hjemmehørende befolkning stemte dansk. Vort folks store glæde i nyere tid var Nordslesvigs genforening med moderlandet i 1920. Nu kom Sydslesvigs vældige bølge af danskhed i årene efter 1945. Det kunne ikke undgå at varme danske hjerter. Men hvad skulle vi gøre i denne situation? Vi bekendte os jo til afstemningsretten, og nu var der i Sydslesvig et flertal for Danmark. Adskillige (deriblandt Åge Møller) mente, at tiden nu var kommet til en afstemning om Sydslesvigs fremtid. Andre mente, at omsindelsen var kommet noget hurtigt og derfor måske hang noget sammen med et Tyskland i ruiner, som man ville bort fra. Det mener f. eks. »Krønikeskriveren« Poul Hammerich. Sydslesvigsk udvalg og vist nok også Knud Kristensen nåede frem til et forslag om, at Sydslesvig med flertal i Sydslesvig og Danmark for en sådan ordning skulle danne en særlig stat under FN.

Her skulle dansk og tysk på alle måder stilles lige. Når der så var gået en årrække – 25 år måske – kunne der holdes en afstemning, og efter dens resultat skulle grænsen drages. Der var nok et flertal i det danske folk for denne ordning. Men der var ikke et flertal hos politikerne. Her gjaldt stadig Christmas Møllers (og befrielsesregeringens): »Grænsen ligger fast!«.

I de bevægede dage havde jeg inviteret Knud Kristensen herved som taler. »Jeg håber, De taler om Sydslesvig«, sagde jeg til ham før mødet. »A ved et snår ét«, sagde Knud Kristensen. »Så bliver der altid så møj ballade«. Han talte om Sydslesvig, og der var

kommet så mange mennesker, at vi måtte have højtalere flere steder. Det blev det største møde, der nogen sinde er holdt på Rønshoved højskole. Talen blev i øvrigt citeret, da Knud Kristensen kort tid efter måtte trække sig tilbage som statsminister. Det var en af hans »private taler«.

I 1947 lod Christmas Møller sig opstille i Sønderjylland. Jeg hørte ham i Gråsten. Jeg tillod mig at rette et par mindre fejl i hans tale. Han sagde ironisk til mig: »Nå, skolemesteren retter fejl«. Da mødet sluttede, bad jeg ham komme og tale ved vort grænselandsstævne. »Det vil jeg gerne«, sagde han, »hvis jeg lever så længe«. Dette var i november 1947. Han døde i april. Hans store politiske karriere sluttede som en tragedie.

Jeg havde nu i mange år beskæftiget mig med grænselandets historie og nutid. Hvert år talte jeg ved genforeningsfesterne i Nordslesvig. Nu kom jeg også ofte som taler i Sydslesvig. Ved et møde i Bredsted nord for Husum blev min bil smurt over med indholdet af en wc-spand. Salen var stuvende fuld. Formanden betroede mig, at han havde været tysk soldat i Danmark under krigen. »Danmark er et dejligt land«, sagde han.

Jeg havde været i ledelsen af Det unge grænseværn fra dets oprettelse i 1933 som værn mod nazismen. Jeg trådte ud i 1941, da jeg flyttede fra det amt, hvor jeg var valgt. Nu kom jeg efterhånden med i Sydslesvigsk udvalg, der havde professor Hansen Larsen som formand. Denne forening lagde især vægt på at støtte danskheden, hvor den var svagest. Mellem Danevirke og Ejderen, hvor den danske stat ikke støttede. Sydslesvigsk udvalg oprettede tre skoler i området. De har efterhånden fået samme vilkår som Sydslesvigs øvrige danske skoler. Jeg afløste senere professor Hansen Larsen som formand for foreningen.

Der er nogen, der tror, at når de er særligt frisindede, så kan de sige: »Vi interesserer os ikke for det nationale, for grænselandet, det danske og det tyske etc. Vi er europæere«. Det er tåbelig og forplumrende tale. Vi skal være europæere ved at være rodfæ-

stede i det danske, som tyskerne skal være det ved at være rodfæstede i det tyske. Vi skal forstå, at der er noget helligt og ukrænkeligt ved hvert folk. På den måde kan vi leve sammen i fred og fordragelighed, som vi netop har nået det i vort grænseland. Det er et eksempel til efterfølgelsen for alverden, når vi ønsker folkene skal leve sammen i fred og frihed.

Åge Møller havde ønsket, højskolen skulle ligge her af hensyn til Sydslesvig. Nu havde historien taget en vending, så netop Sydslesvig blev en af vore store opgaver. Der var 12.000 danske i Sydslesvig før 1945. I dag er der 45.000. Der var 10 danske skoler i Sydslesvig før 1945 med et børnetal på ca. 1.000. I dag er der 6.300 elever i 57 danske skoler syd for grænsen. Der er ikke i dag noget dansk flertal i Sydslesvig. Men der har, som man vil forstå, været en voldsom vækst i forhold til før 1945. Et folk viser sin styrke i grænselandet, hvor det møder en anden kultur. Hvis det danske folks styrke kan aflæses af udviklingen i grænselandet, så er vi trods alt ikke så ringe.

Og så drev vi højskole, som vi gerne ville det. Vi havde i somrene 1946 og 1947 overfyldt hus, 137 elever. Om vinteren lå tallet omkring 120. Vi havde gode lærere og dygtige medhjælpere i det praktiske. Alle gik ind for sagen. Agnete havde naturligvis meget at gøre som højskolemor på den store skole. Hun fik dog tid til at hjemmeundervise vore seks børn i et kortere eller længere åremål. Nogle af dem i to år, andre i hele 5. Det undrede mig, da jeg læste i bladene som en sensation, at en ung pige på 15 år slet ikke havde gået i skole. Hvad sensationelt skulle der være i det? Ved man ikke i Danmark i dag, at vi har undervisningspligt, men ikke skoletvang? Det ville være godt for vort folk, om flere forældre hjemmeunderviste deres børn et år eller to . . .

Familien samlet. (1943).

Hjem og skole

Efterhånden havde jeg fået klaret mit syn på, hvad det vil sige at tilhøre et folk. Grundtvig og Jørgen Bukdahl havde vist mig et Norden, bestemt af folkenes farver. Ethvert folk, stort eller lille, har en umistelig ret til at være herre i eget hus og til at tale det modersmål, det føler som sit. Grønlænderne er ikke norddanskere, men et særligt folk, hvis modersmål er grønlandsk. Friserne skal være frisere. Samerne samer etc. I forlængelse af denne tankegang må grænsespørgsmål afgøres ved folkeafstemning med tilhørende garantier for mindretalsfrihed.

Om forholdet mellem hjem og skole lærte jeg meget hos min Askov-kollega Holger Kjær. Han var schweizisk doktor i pædago-

gik og havde på Island studeret den gamle hjemmeundervisning, forbundet med saga-fortællingen. Med baggrund i Thomas Aquinas, Luther og Pestalozzi hævdede Holger Kjær, at når der var tale om skole, var hjemmet altid det centrale. I hjemmet oplever barnet faderens og moderens kærlighed, og det er den vigtigste opdragelse, et menneske får. Men hvad så, hvis hjemmet svigter? Det er undtagelsen. En skolelov skal ikke bygge på undtagelsen, men på reglen. Skolen skal aldrig træde i stedet for hjemmet. Den kan aldrig få en finere plads end som hjemmets medarbejder.

De fællesskaber, der betyder mest for os, er folkets og hjemmets fællesskab. Vi har ikke selv valgt det folk, vi tilhører. Vi har heller ikke selv valgt det hjem, vi er født ind i. De fællesskaber, vi oplever på de to områder, er mere end foreninger, vi melder os ind i. Det er først og fremmest ud fra folkets og hjemmets fællesskab vi skal lære verden at kende og vurdere og klare problemerne, vi kommer ud for.

Hvad skal man gøre, hvis man synes, børnene ikke trives i deres skole? Man kan prøve at starte en privatskole (friskole), hvor man lovmæssigt er sikret 85 pct. af udgifterne fra det offentlige. Det er ikke så let, som det lyder til, men det er en lykke for den danske skole, at der findes denne mulighed, som flere og flere forældre benytter. I privatskolen bestemmer forældrene, hvem der skal ansættes som lærere. Naturligvis ansætter man kun dem, man har tillid til. Til gengæld får lærerne, når de først er ansat, fuld frihed til at undervise på den måde, som de finder bedst. Det er en udmærket vej at gå. Det taler til det danske folks ære, at denne vej er mulig. Det er en garanti for friheden og frisindet i den danske skole. Men det er trods alt ikke så let at oprette en friskole. Det offentlige burde nok i hvert fald yde 90 pct. af de samlede udgifter.

Nu gik det sådan, at vore børn – det var efterhånden blevet til seks – gik i skole, men ikke befandt sig helt godt. Vi opdagede, at en af dem pjækkede. Hvad skulle vi forældre egentlig gøre? Efter at vore børn havde gået i skole i kortere eller længere tid, tog vi

dem ud, når de selv gerne ville. Vi vidste, det var lovligt at hjemmeundervise børnene. Vi spurgte dem, om de hellere ville undervises hjemme. Det ville de efterhånden alle. Så blev de det i kortere eller længere tid. Fra to til fem år. Bertel var blevet 13 år. En dag, da han hakkede roer – det var han for øvrigt dygtig til – sagde han pludselig: »Jeg vil gerne i skole«. Vi (hans mor og jeg) sagde til ham: »Du behøver da ikke at komme i skole. Du er dygtig nok i det boglige. Du kan da også få flere timer, hvis du gerne vil«. Han sagde: »Når folk hører, jeg ikke går i skole, tror de, jeg er dum, og det ved jeg, jeg ikke er. Derfor vil jeg i skole«. Det kom han. Det var min kone, der stod for hjemmeundervisningen. De havde vel ca. én time om dagen til direkte undervisning. Så fik de nogle lektier for. Vi skulle jo hele tiden være opmærksomme på, at børnene kunne det samme i de grundlæggende fag, læsning, skrivning og regning, som de jævnaldrende i skolen. Vi sørgede for, at de fik de rigtige bøger. I andre fag som historie, bibelhistorie og geografi fik de spændende lærebøger. Rolfsens verdenshistorie, R. J. Holms danmarkshistorie og Pontoppidans Bibelske fortællinger. Et af vore børn var meget interesseret i historie, mens han blev hjemmeundervist og læste historie i de ovennævnte bøger. Da han siden kom i mellemskolen, mistede han en overgang totalt interessen for historie, der nu var blevet til overhøring og lektielæsning. Jeg bør måske lige tilføje, at alle vore børn, når de selv ønskede det, gik med til højskoletimer, f. eks. i dansk, hvor jeg selv har undervist de 5 af vore 6 børn.

Men bliver hjemmeunderviste børn ikke særlinge? Får de lært tilstrækkeligt, kan de senere indordne sig i et samarbejde, og hvad der nu ellers er godt og nødvendigt i et moderne samfund? Det mener jeg de kan. Alle vore børn har på et eller andet tidspunkt selv ønsket at komme i skole igen, og de er kommet det. Alle seks har taget videregående uddannelse. Fire har taget universitetseksamen, en er lærer, en fritidspædagog og komponist. Det at blive hjemmeundervist svækker altså på ingen måde mulighederne eller

interessen for videre uddannelse. Derfor, kære forældre, som læser dette! Vær ikke bange for at gå utraditionelle veje. Jeg har lov til at sige, jeg taler af erfaring. Og så styrkes naturligvis hjemmet ved at undervisningen bliver et fællesanliggende. Der er meget i vore dage, der drager bort fra hjemmet. Her er noget, man er fælles om. Noget, der forener. Og så er den hjemmeunderviste aldrig skoletræt. Det betyder mere, end man i almindelighed vil være ved.

Jeg holdt mange foredrag rundt omkring i sognene. Der er ikke mange forsamlingshuse og mødelokaler, jeg ikke har været i. I de første år var det især april måned og efterårsmånederne, der var besat med foredrag. Det kunne blive til et hundrede stykker. Jeg anså det for nødvendigt, fordi skolen skulle arbejdes op. Jeg følte mig da i øvrigt også veltilpas i de kredse, foredragsrejserne skaffede mig kontakt med. Jeg følte mig på bølgelængde med mine tilhørere. Folk vænnede sig åbenbart til, at jeg stod uroligt på en talerstol. Det gjorde jeg nu ikke altid. Da jeg engang besteg en lav talerstol i Foldingbro, opdagede jeg ved at se ned ad mig selv, at jeg havde glemt at knappe bukserne. Jeg foldede hænderne over bukseåbningen og stod rolig som en statue under hele foredraget.

Foredragsrejserne støttede afgjort højskolearbejdet. Dels gav det elever og gode elever, dels fik tilhørerne et indtryk af, hvilket højskolesyn der rådede på Rønshoved.

Vi havde hele tiden god elevtilslutning på højskolen. Dog kom der i 50'erne en slags afmatning. Vi havde en enkelt sommer kun 40 elever. Vi havde hele tiden gjort meget for at forbedre de ydre forhold. Det største nybyggeri var rejsningen af den hårdt tiltrængte gymnastiksal i 1943. I 1951 havde vi fået indlagt centralvarme overalt. I 1958 blev skolen omlavet til en selvejende institution. Vi fik en bestyrelse, som vi diskret forklarede, at de skulle helst ikke blande sig i noget. Det forstod bestyrelsen udmærket, og vi har hele tiden haft et fortrinligt samarbejde.

Afmatningen i halvtredserne og ordningen som selvejende insti-

Børnene og deres dyr. (1943/44).

tution gav baggrund for omfattende byggeri. Nu kunne vi helt anderledes få lån. Vi byggede et nyt bibliotek højt oppe på vores Røde fløj med den herligste udsigt over fjorden. Den findes ikke smukkere. Vi byggede ny sal og i de følgende år nye elevfløje. Lave bygninger, der passede ind i landskabet. Vi har landets skønneste beliggenhed. Nu fik vi efterhånden også særdeles gode bygninger. De kom oven i købet til at danne en ret storslået og harmonisk helhed. Syv gange har jeg holdt tale ved rejsningen af store bygninger eller tilbygninger. Når vi kunne det, hang det i høj grad sammen med, at skolen gik godt. Det var en opmuntring, og det gav også økonomiske muligheder. Vi havde siden 1970 helt fuldt hus. Ca. 150 elever om sommeren og det samme antal om vinteren. Ind imellem var vi landets største højskole elevmæssigt set. Blandt mine mange overordentlig gode medarbejdere må jeg nok

have lov at nævne min kone og siden 1958 min søn Oscar, der siden 1979 har været forstander for Rønshoved højskole.

Der er flere, der har ringet og skrevet til mig: »Hvordan bar du dig egentlig ad med at genrejse Rønshoved højskole?« De, der har læst det foregående, har sikkert fået indtryk af det. Jeg har haft udmærkede medarbejdere, og så har jeg gjort, hvad jeg kunne for at drive højskole, sådan som jeg mente, det burde gøres. Det afgørende for mig har været at bygge på de tre fællesskaber: Hjemmets, folkets og kristendommens, mennesket skabt i Guds billede. Menneskets adel på ny erkendt. Det, at vi er skabt i Guds billede, betyder, at vi kan have tillid til hinanden. Alle mennesker er noget værd. De tre fællesskaber bærer mit højskolesyn.

Grænselandsstævner

Højskoleforstander Hans Lund, Rødning, skrev engang til mig: »Grænselandsstævnet – Haarders originale indsats i oplysningsarbejdet i og for Sønderjylland«. Sådan blev altså initiativet vurderet af en af de meget kyndige. Det begyndte nu på den måde, at vi konstaterede, at elevtilgangen ikke var så høj, som vi kunne ønske det. Det var i krigens tid. Mange var bange for at komme herved så nær ved grænsen. På den anden side var vi alle optaget af vort folks fremtid. Kunne vi gøre noget bedre end holde et stævne, hvor vi indbød de folk som talere, der vidste noget om grænselandets forhold. Naturligvis var det også afgørende herude, hvad der skete i det øvrige Danmark. Vi var i høj grad interesserede i, hvad førende politikere og fremtrædende personligheder i vort land kunne fortælle os om vor egen situation. Det var baggrunden for udvælgelsen af talere til vort stævne. Vi averterede i bladene og indbød til en uges stævne. Det viste sig, der var interesse for vort stævne. Da vi holdt det første stævne i 1943, kom der 70 deltagere. Der var flest lærere og lærerinder. Det kunne lige nås i slutningen af ferien. Frederiksberg kommune var så glad for vort initiativ, at byrådet gav stipendium til vort stævne. Det hang nok sammen med, at skoledirektøren på Frederiksberg, Carstensen, var en af de første deltagere. Han følte åbenbart stævnet anbefalelsesværdigt.

Vi havde endnu dengang dårlige faciliteter. Hårde senge og fælles vaskerum. Men deltagerne befandt sig godt. Det hang vel også sammen med, at vi brugte vore private stuer mest muligt. Deltagerne fik på den måde også følelsen af at være i et hjem. Der var

et godt klima og en god stemning. Den første nat tordnede luftværnsskytset over Flensborg. Jeg havde forklaret deltagerne, at vi levede på det fredeligste sted i landet. Næste morgen sagde en af deltagerne: – Ja, hvis alt, hvad forstanderen siger, passer lige så godt som dette med roen, så er vi nok kommet til det rette sted.

Der groede et fællesskab op imellem os. Det styrkedes i høj grad af de meget hyggelige aftener i de private stuer.

Men så havde vi jo også talerne. En af dem, der kom hvert år, var landstingsmand H. Jepsen Christensen, Høgsbro, Hviding. Hans hjem havde jeg besøgt første gang, da jeg lige var kommet til Askov som ung lærer. Hans søn var dengang elev på Askov. Han inviterede mig og et par af sine højskolekammerater med til hjemmet i Høgsbro. Vi var der en søndag eftermiddag og aften, fik noget godt at spise (højskoleelever var dengang ikke forvante), og så sang vi. Jepsen Christensen sang selv for, og det skete med kraft og lyst. Vi sang den ene sang efter den anden. Hele eftermiddagen, hele aftenen. Det var lidt rigeligt, kunne man sige. Men jeg tror, vi var enige om, at vi havde haft en dejlig og indholdsrig søndag. Her var virkelig et grundtvigsk og højskolepræget hjem.

H. Jepsen Kristensen havde været med til at udforme den frisindede danske mindretalslovgivning i 1920. Nu var han formand for Sønderjysk skoleforening. Da jeg købte Rønshoved højskole i 1941, stillede han med 12.000 kr., som han gerne ville overdrage mig som et billigt lån fra sin forening. Jeg så senere, at Jepsen Christensen med en vis stolthed i foredrag om de nationale foreninger nævnte, at Skoleforeningen havde støttet min overtagelse af Rønshoved med 12.000 kr. Da højskolen her i 1958 blev en selvejende institution, ville Skoleforeningen godt have sine penge og fik dem.

Indtil sin død i 1956 talte Jepsen Christensen hvert år ved grænselandsstævnet. Det var altid det samme, han betonedes. Det var stærke danske hjem, han havde tillid til. Levende hjem, og hvad der skete i forsamlingshus, skole og kirke, det havde han tillid til.

Vi havde en tekstiludstilling ved et stævne. Den vist af Marita Stamm (til højre).
(1974).

Det var det folkelige Danmark, der skulle bære os ind i den ny dag. Det var det, der havde båret sønderjyderne i deres kamp mod undertrykkelsen fra 1864 til 1920. Det var fortsat det, der var det afgørende. Om modstandsbevægelsen, som han til at begynde med ikke rigtig kunne lide, bl. a. på grund af dens sabotage og til dels direkte kamp med tyskerne, kom han en gang til at sige: – Ingen døgnets flaner. Da protesterede forsamlingen. Ordene blev ikke gentaget. Men stadig talte Jepsen Christensen om det folkelige Danmark som det, vi skulle bygge på og støtte. Jeg vidste jo, han havde et hjem, som helt ud levede ud af det, han talte om.

Vi hørte også Viggo Starcke, der talte om grundskyldens betydning fra moseloven til den moderne tid.

Og naturligvis hørte vi Knud Kristensen, der talte om sit syn på Sydslesvig. Det var en af hans »private« taler. Han skelnede imellem, hvad han gjorde som privatmand, og hvad han gjorde som statsminister. Han blev spurgt, om han ikke kunne lade være med at holde disse private taler. Han skal have svaret: – Det kan a ett. Så vild a svegt mi bejer a. (Det kan jeg ikke. Så ville jeg svigte mit bedre jeg).

I øvrigt synes jeg, Knud Kristensen bliver uretfærdigt behandlet af visse moderne historikere. Knud Kristensen havde i hvert fald efterhånden sat sig godt ind i sit emne. Her talte han f. eks. om de danske fejl ved freden i 1720, da vi var på den sejrende side og smed gottorperne ud. Da skulle vi have indlemmet Sønderjylland i det øvrige Danmark. Det var at mærke på foredraget, at der lå forstudier og gennemtænkning bag udtalelserne. I 1947 var Knud Kristensen nået frem til det syn, at Sydslesvig, der ved et valg i 1947 havde dansk flertal, efter en folkeafstemning i Sydslesvig og i Danmark skulle have ret til at danne en selvstændig stat med lige ret for dansk og tysk og under FNs ledelse. Så kunne man efter en årrække lade en endelig afstemning afgøre, hvor grænsen skulle gå. Jeg finder stadig, at det havde været den rigtige løsning og i fuld overensstemmelse med dansk indstilling. Vi holder jo alle på, at grænser skal drages efter folkeafstemning og med frisindede ordninger for mindretallene. De er jo ikke til at undgå, selv ved de mest frie og redelige folkeafstemninger. Men Knud Kristensen kom som bekendt ikke igennem med sine synspunkter, bl. a. fordi han blev svigtet af sine egne.

Også Bertel Dahlgård talte for os ved et stævne. Han skrev i vor gæstebog: »Gid Rønshoved højskole altid, som nu, må have en fri talerstol til drøftelse af alt, hvad der angår vor søndre grænse«. Det var i 1948. Jeg talte nogle dage senere et sted i Salling, hvor jeg sagde, at i virkeligheden var Bertel Dahlgård og Knud Kristen-

Vi hejser flaget. (1974).

sen enige om, hvordan man skulle ordne Sydslesvig-spørgsmålet. De holdt begge på selvbestemmelsesretten. Det dementerede Bertel Dahlgård, altså, at han skulle være enig med Knud Kristensen.

Per Hækkerup talte mange gange ved vore stævner. Vi blev personlige venner. Han kom altid, når jeg indbød ham, og gav fortræffelige skildringer af vor politiske situation.

Og historikeren Palle Lauring talte ved et af vore stævner. Han sagde bl. a.: – Historien er ikke lektier og eksamen. Det er vejen til os selv.

Naturligvis havde vi ved hvert stævne talere fra Sydslesvig. Her var gennem mange år redaktør Tage Jessen vor gode vejleder.

Han var behersket optimist. Her i grænselandet sker der meget ofte det, at vi går to skridt frem og derefter et tilbage. Landdagsmand og chefredaktør Karl Otto Meyer og rektor Knud Fanø har også meget ofte stået på Rønshoveds talerstol. I det hele taget har vi på Rønshoved oplevet alle faserne i udviklingen i grænselandet. Alle vore elever har haft en time ugentlig i grænselære og hele skolen har hvert år deltaget i de store sydslesvigske årsmøder. Når eleverne kommer, ved de som oftest meget lidt om grænselandet. Når jeg har den første samtaletime, ser eleverne nærmest lidt mærkelige ud i ansigtet. Det har de aldrig hørt om før. Skal de virkelig høre om det. Endda en time i hver uge. Men som timerne og skoleopholdet går, bliver de mere og mere interesserede. Da der skete et forstanderskifte hernede i april 79, sendte elevforeningen en skrivelse til den nye forstander med krav om, at skolen fortsatte undervisningen i grænselære. Det var sådan set den eneste betingelse, de stillede til den nye ledelse.

I en doktorafhandling for nogle år siden kaldes grænselandet vort udenrigspolitiske problem gennem tusind år. Og det er det stadig. Hvordan vil det blive løst? Som tidligere nævnt:

Før krigen (1939–45) var der ca. 10 danske skoler i Sydslesvig med et børnetal på under tusind. I dag er der ca. 57 danske skoler i Sydslesvig med et elevtal på ca. 6.300. Samtidig er det tyske mindretal i Danmark blevet formindsket fra ca. 32.000 til ca. 16.000. I Sydslesvig var der før krigen ca. 12.000 i det danske mindretal. I dag er der ca. 45.000. Et folks styrke måles først og fremmest i et grænseland. Her møder to folk, to kulturer hinanden. Det danske folk har vist sig stærkt i dette møde. Det fortæller de ovenstående tal. Mon vi ikke også kan overvinde den krise, hele vort land befinder sig i?

Ved Rønshoved højskoles grænselandsstævner – der har i alt været 38 – er vi blevet optimister. Vi har oplevet krig og besættelse. Vi har oplevet Sydslesvigs opvågning. Det er nok sammen med Nordslesvigs genforening med moderlandet i 1920 århundredets største oplevelse for os.

Foran muren ved Brandenburger Tor i Berlin. Fra venstre: Frau Beck, der viste os rundt, Bent Jakobsen, Frederiksborg, Knud Heinesen, Roskilde, Hans Haarder, Rønshoved, Kjær Nielsen, Snoghøj, Erling Jensen, Esbjerg, Brandt Pedersen, Vraa, Robert Pedersen, Herning, Torben Rostbøll, Ryslinge.

Tysk demokrati

Den tyske ambassade fik i 1962 den gode idé at invitere nogle højskolefolk til et besøg i Vesttyskland (Forbundsrepublikken). Vi skulle have et indtryk af vesttysk demokrati.

Vi blev otte højskolefolk på turen. Bl. a. Arne Brandt Petersen, Vrå, Torben Rostbøl, Ryslinge, Robert Pedersen, Herning, Erling Jensen, Esbjerg og Knud Heinesen, Roskilde. Der var således tre socialdemokratiske højskoleforstandere med. Det var absolut et godt rejseselskab. Jeg plejer, når jeg er på tysklandsrejse, at

skifte politik. Her i Danmark er jeg Venstremand og har været organiseret som sådan siden 1931. Men når jeg passerer grænsen, slutter jeg mig til socialdemokratiet. Det tyske Socialdemokrati er lidt til højre for det danske, mens det tyske CDU er noget til højre for vore egne konservative. Nu gik det ikke denne gang. Jeg ville naturligvis på ingen måde være enig med vore tre socialdemokratiske rejsefæller. Robert Pedersen foreslog mig et politisk samarbejde mellem arbejder og bonde. Det ville jeg ikke gå med til. Vi skal i et demokratisk land have en stærk regering og en stærk opposition, der er klar til at overtage regeringen, hvis det politiske flertal skulle skifte. Såvidt jeg har kunnet slutte af udtalelser fra Robert Pedersen her og der, er samarbejdet mellem arbejder og bonde stadig hans kongstanke, derimod næppe Anker Jørgensens.

Men nu var vi altså sammen på vej ned at studere tysk demokrati. Hvor stærkt var det? Og hvor stærkt er det? Adenauer var stadig regeringschef. Vi var således hans gæster.

I Hamborg overnattede vi på det fornemme Hotel Atlantik, som de Gaulle lige havde forladt, så sengene var lange nok. Her fik vi en guide stillet til rådighed. Vi var den tyske regerings gæster, og vi måtte forlange, hvad vi ville i retning af at få alt at se og få svar på alt, hvad vi havde lyst til at spørge om. Vi fik biler, fly og tog stillet gratis til rådighed. Billetterne blev overalt betalt. Vi kunne på vort hotel kræve ind, som vi havde lyst. Regningen skulle bare afleveres til guiden. Det var absolut en ønskerejse, vi foretog os. Jeg syntes, vi skulle vise en vis tilbageholdenhed, når vi krævede ind. Selv om vi fik alt betalt, kunne vi dog holde lidt igen på udgifterne. Det mente mine socialdemokratiske venner ikke. Hvad betød de ti tusind mark, som vor rejse måske kostede, for et rigt land som Tyskland? Jeg har siden nu og da tænkt på denne socialdemokratiske indstilling over for brugen af offentlige midler – f. eks. i forbindelse med sagen om Ritt Bjerregårds lidt flotte pariserrejse. Når landet – Danmark – nu er i en økonomisk krise, er det da ikke helt ligegyldigt, om de ledende politikere selv viser en

lille smule tilbageholdenhed i brugen af offentlige midler. Men det er altså åbenbart ikke lige sagen for mine rejsefæller.

Men vi skulle studere tysk demokrati. Vi besøgte tyske skoler. Der er så at sige ingen private skoler. Det offentlige yder ingen tilskud som her i landet, hvor alle private skoler (friskoler) får 85 pct. af udgifterne dækket af det offentlige. I Tyskland skal alle omkostninger dækkes ad privat vej. Der kan gives særordninger. Det gælder f. eks. om det danske mindretal i Sydslesvig. Forskellen på forholdene i Tyskland og Danmark ses dog tydeligt af, at det tyske mindretal her i landet får ca. dobbelt så meget i tilskud fra det offentlige som det danske mindretal i Sydslesvig. Det tyske skolevæsen er altså stivere end det danske. Det er naturligvis ikke nogen demokratisk fordel.

Vi skulle også besøge den tyske højskolebevægelse. Det viste sig, at der var 2.000 »Volkshochschulen«. Det var dog nærmest, hvad vi kalder aftenhøjskoler. Bestemte timer om ugen og bestemte fag. Man fortalte os, at Tyskland havde ca. 60 egentlige højskoler, og af dem var 3-4 omtrent som de danske højskoler, hvor eleverne boede på skolen. Vi besøgte en sådan højskole i nærheden af Celle (ved Hannover). På vejen derved så vi resterne af den tidligere koncentrationslejr Bergen-Belsen. Her døde ca. 100.000 under den anden verdenskrig. Blandt dem den lille Anna Frank, hvis dagbog siden gjorde hende verdensberømt. Der, hvor galgen i sin tid stod, står der i dag et stort træ Kors. Der er en lang mindemur, hvor de forskellige nationer har sat deres inskription. Nordmændene har skrevet:

»Og det er det stora,
og det er det glupa,
at merket, det stend,
om mannen, han stupa«.

Vi besøgte højskolen ved Celle. Forstanderen var meget sympatisk. Han fortalte, at han altid tog sine elever med ud til Bergen-

Belsen og forklarede dem, hvad der var gået for sig her. Hans elever skulle vide, hvad der var Tysklands historie og ansvar. Det måtte aldrig komme igen.

Højskolen skulle give de unge en hjælp til at leve livet og deres første stilopgave lød: »Hvad venter du dig af dit liv?»

Vi fløj fra Hamborg til Bonn. Her besøgte vi forbundsdagen – den tyske rigsdag. Det var svært at komme ind, fordi der ventedes et politisk opgør mellem Adenauer – forbundskansleren – og den socialdemokratiske oppositionsleder Ollenhauer. Vi kom til sidst ind, da vor guide sagde, at det var den siddende danske regering, der ville aflægge forbundsdagen et besøg. Jeg kom til at sidde på forbundspræsidentens (Lübkes) gæsteplads. Vi overværede et interessant opgør mellem Adenauer (dengang 87 år gammel) og den socialdemokratiske ordfører Ollenhauer. Her kunne Ollenhauer absolut ikke klare sig. Han virkede som en syg mand. Han døde i øvrigt ikke så længe efter. Adenauer satte ham til vægs med en rivende veltalenhed. Hans tale skæmmedes dog lidt af hans ideligt gentagne: – Meine Damen und Herren. En uvane, adskillige tyske talere har. Vi var ikke i tvivl om, hvem der sejrede i debatten. I øvrigt var Franz Joseph Strauss dengang forsvarsminister og havde haft sin Spiegelaffære. Mærkeligt at tænke sig, at samme F. J. Strauss ved det sidste forbundsdagsvalg var alternativet over for nuværende forbundskansler Helmuth Schmidt. Der må mangle personligheder i det store CDU-parti.

Vi talte naturligvis med flere ledende politikere i Bonn. Vi fik også et mindre opgør i vor gruppe. Jeg tror, det var Knud Heinesen, der pludselig sagde til mig: – Du må ikke blive ved med at spørge poliitikerne: – Var det ikke efter jeres mening Hitlers største fejl, at han tabte krigen? Jeg sagde: – Jeg vil have lov at spørge om, hvad der interesserer mig. Jeg blander mig ikke i, hvad I spørger om. Så vil jeg også selv stå frit. Det var den eneste gang, der var en lille kurre på tråden. Ellers enedes vi godt.

I øvrigt hørte vi i Bonn meget om attentatet på Hitler den 20.

juli 1944. Det mislykkedes, men det fortalte noget om den tyske kamp mod nazismen. Det var bl. a. fra denne modstand, det tyske demokrati hentede næring.

Vi havde en festlig aften sammen med en del af de danske pressefolk og diplomater i Bonn. Det var hos den kendte pressemand og Tyskland-kender Helge Knudsen. Da vi spurgte ham om grunden til, at vi var inviteret på denne rejse rundt i Tyskland, sagde han: – Det skyldes afgjort, at tyskerne vil vise jer muren i Berlin.

Jeg ved ikke, om han havde ret. Men vi kom i hvert fald også til Berlin og så et stykke af den ca. 50 km lange mur. Den undgår heller ikke at gøre et vist indtryk på én. Der er lagt kranser og blomster og rejst mindekors, hvor flygtninge fra Øst er blevet dræbt under flugtforsøg.

Vi besøgte også Østberlin, hvor både husfacader og vinduer bruges til politisk propaganda. Kommunistiske sentenser og angreb på Vesttyskland og den frie »kapitalistiske« verden ses overalt. Da jeg skulle tilbage til Vestberlin – jeg var kommet bort fra mit selskab og gik alene – var jeg spændt på, om det ville være vanskeligt at komme tilbage. Grænsebetjenten så mit pas og sagde med et grin: – Nå De hedder Hans. Så har Deres mor nok kaldt Dem Hänschen (lille Hans). Jeg grinede ad vitsen og gik ind i det frie Berlin.

Kan man stole på det tyske demokrati? Der er stadig mangler. I Sydslesvig har mindretallet stadig ikke ligestilling med det tyske mindretal i Nordslesvig. Fra den helt nye tid ved vi, at fremtrædende tyskere har advaret mod at stemme dansk eller sende børnene i danske skoler. Noget tilsvarende er utænkeligt i Nordslesvig fra dansk side. Regeringschefen i delstaten Slesvig-Holsten i Kiel, Stoltenberg, får forøget landdagens mandattal, for at den danske landdagsmand Karl Otto Meyer ikke skal blive tungen på vægtskålen, hvis regeringspartiet og oppositionen skulle komme til at stå lige. Det var lige ved at ske ved sidste valg. Også det ville være utænkeligt i Danmark. Loven ville ikke blive lavet om, selv

om en evt. tysk folketingsmand skulle kunne blive afgørende for en regeringsdannelse.

Men tyskernes store flertal er indstillet på demokratiet. En ledende tysk politiker sagde til mig: – Husk på, vi har kun haft demokrati i så kort et åremål. Det er anderledes i Norden og England. Men det er den vej, vi ønsker at gå.

Her i Norden er vi tillidsfulde mod Willy Brandt og Helmuth Schmidt. Den sidste har endda besøgt det danske mindretal i Sydslesvig. Fra vort besøg i Tyskland vendte vi hjem med en følelse af, at Tyskland var indstillet på at gå demokratiets vej. Hitlertiden følte man som den store skam. Noget sådant måtte aldrig komme igen. I radio og fjernsyn giver man gang på gang eksempler på, hvor forfærdeligt det var i nazitiden. Og så kan man jo også lige minde om, at Luther, der sprængte den katolske kirke ved ikke at ville handle mod sin samvittighed, er en af de store skikkelser i kampen for ret og frihed. Og han var jo altså tysker.

Efter en uges ophold som den tyske regerings gæster vendte vor lille gruppe hjem. Vi havde set meget og lært en del. Vi havde også haft et godt kammeratskab. Vore veje skiltes. Vore socialdemokratiske venner blev siden folketingsmænd og ministre.

Jeg sagde engang til Robert Pedersen: – Det er gevaldigt, så mange tidligere højskoleforstandere I har i partiet og på ministerbænken. Heinesen, Erling Jensen, K. B. Andersen, Ivar Nørgård, og du har jo været lige ved. Han svarede: – Ja, vi er mange tidligere forstandere i folketinget. Det er nok derfor, det går så dårligt!

Slægters gang

På en slægtstavle kan jeg se, at min slægt både på fædrene og mødrenes side gennem århundreder har levet på et strøg fra Give-Billund til Ølgod-Varde. Min far stammede fra Ullerup ved Give. Jeg husker endnu fra min barndom, hvordan vi kørte i fjedervogn de ca. 30 km fra Krusbjerg til Ullerup for at besøge min fars familie. Det var spændende, og der var meget at se på den lange vej. Vi kørte forbi dejlige gårde med mange køer på markerne. Vi beundrede de velholdte og veldyrkede ejendomme. Det gælder vist i særlig grad for bønder, at de kan glæde sig over andres ejendomme og indsats. Der er ikke nogen misundelse over, at andre har det bedre og måske er dygtigere end de selv.

Der er ikke noget konkurrentnid.

Jeg hørte for nylig om en mærkelig hændelse i forbindelse med min familie i Ullerup. Min fars mor døde, mens min far var dreng. Hans far giftede sig igen med en datter af gårdejer og studehandler Hans Bregnehoved. Da denne en gang havde været til studemarked i Husum og red hjem derfra, tog han på turen fra Kolding til Vejle ind på en kro. Her bad han om et glas mælk. Han fik det, drak det og faldt død om. Han havde de penge, han havde fået i Husum, i en pengekat om livet. Pengekatten var imidlertid væk da slægtninge kom til stede for at sørge for begravelsen. Mange år efter kom der brev fra Amerika. Det var fra ham, der havde stjålet pengekatten i kroen. Han skrev, om der var efterkommere tilbage fra den mand, han havde bestjålet. Det var der, og i Ullerup betød det, at man anskaffede sig et komfur i stedet for den åbne kamin,

Slægtsstævne 1963.

man hidtil havde klaret sig med. De stjalne penge kom tilbage i dollars (en krone=en dollar). Man har lidt ondt af manden i Amerika. Han må jo have følt sig tynget på samvittigheden gennem de mange år.

På slægtstavlen ser jeg, at min fars tipoldefar havde efternavnet Hag, vist nok udtalt Håg. Jeg spurgte en gang min far om, hvorfor han ikke havde beholdt dette navn. Han sagde: »Vi kunne ikke lide det«. Min bedstefar hed Hans Jacobsen og min far Andreas Hansen. Min far var født i 1859. Da var det almindeligt at danne et efternavn ved at tilføje et sen til faderens fornavn. Der ud over kunne man jo have et fast slægtsnavn. Men min far syntes altså ikke om sit slægtsnavn. Der er nogen, der ikke synes om særprægede navne. De vil hellere hedde som alle de andre. Nu var min far meget mørkhåret. Han havde et iltert temperament, men fortrød hurtigt, hvis han havde handlet overilet. Jeg har tænkt på, om navnet Hag måske stammede fra de kartoffeltyskere, der i 1762 kom hertil for at opdyrke heden netop på de strøg, hvor min far er født. Min far var i hvert fald så langt fra typen på en sej jyd.

Slægtstavlen fortæller også, at min far nedstammer fra adelsmanden Jacob Grubbe (død 1655). Han tillod sig at få to »naturlige«
børn, nemlig Knud og Helle Jacobsen. De fik ved faderens død overladt en gård i Modvig i Grindsted sogn. Når der kommer adel med i billedet, er det betydeligt lettere at følge afstamningen. Gennem Jacob Grubbe kan linjen følges til den danske kongerække, og stamfaderen bliver ingen ringere end Gorm den Gamle. Jeg er således i familie med den nuværende danske kongeslægt, men har ikke tænkt mig at gøre rettigheder gældende. Jeg opdagede imidlertid også, at jeg var i familie med pastor Eilif Krogager, Tjæreborg. Da jeg en gang skulle betale en Tjæreborgrejse, sagde jeg til pastor Krogager: »Ja, vi er jo i familie, og du har vel noget, der hedder familie-rabat?« »Nå, er vi i familie,« sagde Krogager. »- Det er vel til at bære. Ja, men så skal du få rejsen akkurat lige så billigt som alle andre«. Det var jo da rart at høre.

Min far var som nævnt af sydlandsk udseende og temperament. Han var en glimrende fortæller. Der var drama og farver over hans skildringer. Nu lærte jeg for et par år siden lærer Gertrud Elmegård i Givskud at kende. Det førte mig tilbage til min fars barndomsegn. Jeg genkendte landsbynavne, gårde og andre lokaliteter, som min far havde fortalt om fra sin barndom og ungdom. Jeg genopdagede også, at ved min bedstefars gård i Ullerup lå der en nedlagt kirke, Ullerup kirke, endnu med et lille stykke kirkegård til. Jeg kan tænke mig, at denne ganske sløjfede kirke kan have befrugtet min fars fantasi. Jeg husker, at han troede på varsler. Han havde oplevet det flere gange, bl. a. i forbindelse med sin mors død. Hun døde, da min far var 10 år. Vi havde siden hen på gården i Krusbjerg en gammel nabo, der hed Kræ List. Han troede på genfærd, varsler og spøgelse. Min far og Kræ List holdt af at snakke med hinanden om alle disse overnaturlige foreteelser. Det påstås, at når de sådan havde siddet og fortalt hinanden om disse ting, turde ingen af dem gå ud i mørket. Jeg nævner dette som et tidsbillede. Vi er måske lige så overtroiske i dag, men på andre områder.

Min far led som barn af en sygdom, som gjorde, at han først kom i skole da han var 10 år. Han havde ellers let ved at tilgive, men han tilgav ikke sin lærer, at han ingenting fik lært. Når han spurgte om noget, fik han en øretæve og kunne gå ned på sin plads igen. Som voksen sagde han ved en bestemt lejlighed læreren tak for sidst.

I øvrigt havde min far forskellige pladser. Han var således staldkarl på Billund kro i seks år. Her knaldede han en ladeport i, så hestene løb løbsk for Estrups gendarmer, »de lyseblå«. I 1887 fik han plads på en gård i Ølgod sogn. Han blev ret omgående forelsket i gårdejer og spillemand, Peder Helt Haahrs unge datter Karen. Min far var på det tidspunkt 30 år. Karen var lige fyldt 18, da de blev gift med hinanden den 8. november 1889. Karen fik en ganske god medgift, og for den købte de to unge min fødegård i Krusbjerg.

Haahr-familien var kommet til Ølgod sogn i 1728. Da blev cand. theol. og hører (adjunkt) ved Kolding latinskole Ude Haahr kaldet til Ølgod og Strellev sogne. Denne præstegerning varede i mere end tres år. De sidste 47 år var han også provst.

En kort tid var han ejer af gården Jullingsholm ved Sdr. Omme. Ude Haahr fik en stor børneflokk, 7 sønner og 8 døtre. Langt de fleste af den nulevende Haahr-slægt, og den er talrig, ikke mindst i Vestjylland, nedstammer fra provstens trettende og fjortende barn. Mange af dem, der nedstammer fra det trettende barn, er indre missionske. Ude Haahr var jo præst og provst, mens Hans Adolf Brorson var biskop i Ribe. Dennes pietisme har måske smittet lidt af på Ude Haahr og hans slægt. Efterkommerne af det fjortende barn er derimod for en stor dels vedkommende grundtvigianere. Ved et slægtsstævne karakteriserede en af talerne dem, der nedstammede fra barn nr. 13 som de sagtmodige, efterkommerne af barn nr. 14 som de frimodige. Behøver jeg at nævne, at jeg selv nedstammer fra nr. 14.

De mest kendte af provst Ude Haahrs efterkommere er nok Peder Helt Haahr og hans søn, der skriver sig Peder Pedersen. Er der igen lidt uvilje mod de særprægede navne? Han blev dog altid kaldt Peder Helt Haahr ligesom faderen.

Den ældste Peder Helt Haahr levede fra 1812 til 1883. Han blev gift i 1832 med Karen Salomonsdatter og overtog samme år Lille Bjerregård på Lindbjerg mark. Karen Salomonsdatter døde allerede i 1834. Peder Helt Haahr giftede sig derefter med Karen Bertelsdatter fra Hessel, Hodde sogn (min oldemor). Den store landbrugskrise fra 1818-28 kastede endnu skygger. Det var fatige tider. Det var godt at supplere indtægterne, og det kunne Peder Helt og hans hustru. Peder Helt var en dygtig musiker. Han spillede ved markeder, unggilder, bryllupper osv. i et stort område fra Tarm til Varde. Vi har stadig bevaret en vals, som han har komponeret. Hans kone lavede jydepotter. Det blev til ganske

gode indtægter. Efterhånden gik det dog fremad for landbruget, og ekstraintægterne spillede en mindre rolle.

Peder Helt var stærkt optaget af åndelige spørgsmål. Han gik til gudstjeneste i Sdr. Omme, hvor han hørte den senere meget kendte præst Vilhelm Birkedal. I hans optegnelser er der en prædiken af V. Birkedal. Han har også nedskrevet salmer og sange, som han satte særlig pris på. Vi kan også se, hvad han lånte i sognebog-samlingen i Ølgod, bl. a. Ingemanns historiske romaner. Med landbruget gik det godt. Han arbejdede sig op fra små kår til jævn velstand. Han skriver om krigen i 1864: »Danevirke rømmet uden kamp«. Hvad har han tænkt ved det?

I 1870 overlod han gården til sønnen Peder Helt Haahr (Peder Pedersen). Det er min bedstefar. Også han var en dygtig spillemand, men han drev det kun i sine unge år som erhverv. Han fik en dygtig kone, og landbruget blev drevet godt. Det var blevet opgangstider.

Han glemte dog ikke sin kærlighed til musikken. I mørkningen kunne han tage violinen frem og spille kønt med bløde toner, undertiden vemodigt, undertiden muntert, vist mest for sig selv, men det var dejligt at høre på og satte spor i sindet, skriver hans søn, lærer P. Helt Haahr, Tistrup. Han nævner også at de en gang havde besøg af farbroderen Bertel Thorlund Haahr. Også han var en dygtig musiker. De to brødre fik fat på violinen og spillede de gamle melodier. De spillede nogle duetter, hvor de skiftedes til at have den førende og den ledsagende stemme. Det lød smukt, og de var så glade. . . Det er det, man kalder åndsliv.

Jeg er taknemmelig for, hvad slægterne har givet mig. Det var både gå-på-mod og nøjsomhed. Jeg føler mig stadig hjemme i Ølgod sogn, Ribe amt. Men jeg holder også meget af det Sønderjylland, hvor jeg nu bor. Det er mig en glæde at tænke på, at det bl. a. er vestjyder og sønderjyder, der læser disse linjer. . .

Højskolen – Amerikarejser

I bladet »Politiken« kunne man læse, at de danske højskoler er i krise. Der er 91 folkehøjskoler i Danmark, og af dem er mellem en tredjedel og en fjerdedel – i følge »Politiken« – i direkte eksistenskamp. Årsagen er manglende elevtilgang.

Der er i og for sig ikke noget særligt overraskende i disse oplysninger. Den første danske højskole blev oprettet i 1844, og siden da er der gået ca. een højskole ned om året. Men nye er blevet rejst, og tallet på højskoler er aldrig nået meget over det nuværende tal.

Hvordan kan det være, at nogle højskoler går ned, og andre klarer sig. Der er en del højskoler, der har haft hundredårs jubilæum. Andre har måttet lukke efter et ret kort åremål.

Det er vanskeligt at sige. En helt afgørende faktor er de gamle elever. Hvis de anbefaler deres skole, har den mulighed for at fortsætte og udvikle sig. Hvis det ikke er tilfældet, går skolen ned. Det kan være hårde betingelser, men sådan er vilkårene. Og de gamle elever er de rette til at fælde dommen over deres skole. De ved, hvad de taler om. Højskolen kunne vel godt blive en del af skolesystemet, som efter- og ungdomsskolerne er blevet det. Hvis vi får 10–12 års undervisningspligt, var det i og for sig nærliggende, at man kunne erstatte et af de sidste skoleår med et højskoleophold. Men så kunne resultatet gå hen og blive, at højskolerne ikke var der mere. Det er godt, at en højskole kan gå ned, og det er godt, at de gamle elever har det afgørende ord. Jeg er i øvrigt

modstander af U 90 og alle mere eller mindre kamouflerede forsøg på at udvide undervisningspligten. Vi skulle hellere sætte den ned og så i stedet give vor ungdom flere skole- og undervisningstilbud, men således, at de alle var frivillige. Det er godt at kunne komme på skole så at sige livet igennem. Men det skal være frit for alle og økonomisk muligt. Højskolen er i dag tvunget til at anstrenge sig, for at eleverne kan få mest muligt ud af skoleopholdet. Og det er kun godt.

Hvad kommer eleverne på højskole for? Nogle kommer vel stadig for at få opfrisket og udvidet deres skolekundskaber. Det er der også mulighed for. På Rønshoved skal eleverne have mindst 6 timer i dansk. I det fag kan man vanskeligt lære for meget. Også de fem ugentlige foredrag er obligatoriske. Det er vigtigt at lære at lytte. Desuden giver foredragene udsyn og overblik, og man kan komme igennem et vældigt stof. I øvrigt skal eleverne beskæftige sig med de store spørgsmål: liv og død, kærlighed og Gud. Det er spørgsmål, som vi aldrig bliver færdige med, men det giver personlig udvikling at beskæftige sig med dem. Det er stadig det væsentligste at lære sin Gud og sig selv at kende. Den enkelte må finde sin egen identitet, være noget i sig selv, også for at kunne være noget for andre. Den enkelte elev må blive klar over, hvad han egentlig selv vil, hvad hans hjerte siger til ham, og så handle ud fra det. Selv om måske 99 pct. gør sådan og sådan, er det ikke sikkert, det er rigtigt.

Søren Kierkegård har det uforglemmelige eksempel på flokmentalitet. Jesus kommer til Jerusalem palmesøndag, og alle jubler og hylder ham, lægger kapper foran ham, hil og halleluja. Men langfredag spytter de samme mennesker på ham, da han kommer slæbende med sit kors. Det er flokmentaliteten. Søren Kierkegård skriver: Tag nu blot en af denne spyttende og spottende mængde. Stil ham ene i gaden. Så kommer Jesus slæbende på sit kors og med sin tornekrone. Vil den ene nu spytte og spotte? Det vil han ikke, for nu er han blevet den enkelte. Nu taler hans hjerte, og det

Bodil og Poul Engberg på besøg. (1974).

siger: Det stakkels menneske. Det er modsætningen til flokmentaliteten. Mennesket er blevet ansvarligt.

Det er altså det, højskolen har som mål, at hjælpe de unge til at finde sig selv. Så får livet indhold. Den unge bliver noget i sig selv og modnes derigennem til også at kunne være med i et fællesskab, hvor alle yder og tager imod. Et fællesskab har ansvar. En masse stiller kun krav og er uden ansvar. Den er fællesskabets og den enkeltes fjende.

Med dette syn og sigte blev der drevet højskole på Rønshoved. Vi var efterhånden blevet en stor skole. Vore elever kom og kommer fra hele landet. Gennem halvfjerdserne lå elevtallet hele tiden omkring de 150. Vi havde tænkt at rive en af de gamle bygninger ned. Det er det såkaldte Havehus. Men vi kunne ikke undvære det. Så har vi i stedet moderniseret det. I øvrigt synes eleverne

godt om at bo der. Vort grænselandstævne er fyldt et år forud for stævnets afholdelse. Det har knebet lidt med at få tilslutning til efterårs mødet. Men sidste efterår var der 130 deltagere tilmeldt, så det går også godt. Vi holder det i samarbejde med Dansk forening for hjem og skole, hvor jeg sidder i bestyrelsen. Vi står fuldstændig frit fra skolens side ved tilrettelæggelsen. Jeg har både som formand for Sydslesvigsk udvalg og som medlem af »Hjem og skole« kunnet være med i dansk kulturliv, som jeg gerne ville, og som det stemte med skolens holdning.

I 1954 og 1974 var jeg på rejse i USA, hvortil jeg var inviteret af de danske kredse. Jeg har rejst tværs igennem Amerika og talt 30 forskellige steder fra New York til Los Angeles. I byen Utah hørte jeg middagskoncerten i den oksehudsovertrukne musiksæl. Det er en stor sal, men der er den fineste akustik. Pludselig hørte jeg en larm. Det var min egen kuglepen, der var faldet ned på gulvet. Så fint mærkende var akustikken.

Naturligvis hørte jeg også om negerproblemet. En neger var kørt over for rødt i et færdselskryds. Hvorfor gjorde De det? sagde dommeren til ham i retten. Jo, svarede negeren, jeg opdagede, at de hvide kørte over for grønt, og det kunne jo ikke være ens for negre og hvide.

I øvrigt var jeg lidt overrasket over og betaget af dansk-amerikanernes store kærlighed til Danmark. Mange af dem rejser på besøg i Danmark, og de har ikke allesammen særlig godt råd dertil. Men de oplever nok det, som Johs. V. Jensen skriver: »Hver gang du genser dit gamle land, skal (du) sande, her blev dit hjerte bundet«. Sådan er det. I dansk-amerikanske hjem er der danske billeder på væggene, københavnsk porcelæn på bordet, danske bøger i reolen. Ebba havde f. eks. Kaj Munks samlede værker. Hun var stolt af Amerika, men elskede Danmark. Hun var stolt af, at Amerika to gange havde grebet afgørende ind i Danmarks skæbne. Første gang i første verdenskrig, hvor de allieredes sejr betød Nordslesvigs tilbagevenden til Danmark, anden gang under den

anden verdenskrig, hvor sejren over Hitler betød Danmarks befrielse. Og hun og alle dansk-amerikanere er stolte over Amerikas indsats for, at friheden kunne overleve i det gamle Europa. Jeg synes, de har al mulig grund til at føle denne stolthed.

Hvad jeg også lagde mærke til under mine Amerika-rejser, var de fyldte kirker. I Amerika er kirke og stat adskilt. Det er menigheden, der er ansvarlig for, om der overhovedet er en kirke. Ikke blot betaler den alle udgifter, men støtter også alle mulige steder – især i den såkaldte tredje verden, missionsarbejde og meget mere. Bjergprædikenen er det eneste, der kan holde atombomben i skak, sagde præsident Trumann. Amerikanerne kan gå på månen, deres tekniske kunnen er beundringsværdig, men mange af dem føler også faren derved, bl. a. at vi kan udslette hele menneskeheden. Er denne viden med til at give kirken – eller kirkerne – en så central plads i Amerikas måde at leve på? Amerika har sine fejl, men jeg fik alligevel et stærkt positivt indtryk af det store land.

Herhjemme gik skolen stadig godt. I 1970 døde imidlertid Agnete. Hun havde trofast taget sin tørn ved min side gennem de mange år. Men det var også en krævende plads, hun havde udfyldt. Vi havde jo i meget stor udstrækning stillet vort eget hjem til rådighed, for at eleverne skulle føle sig hjemme. Det var lykkedes, men det havde stillet store krav. Vi var begyndt at tale om at lade skolen gå over på andre hænder og selv trække os tilbage. Vi nåede det ikke. I stedet bestemte jeg mig til at fortsætte og sætte alle kræfter ind på at føre skolen videre i det spor, vi efterhånden havde lagt. Agnete og jeg havde altid været enige om, hvordan vi skulle drive højskole. Jeg har, som læserne af disse erindringsglimt vil vide, haft lejlighed til at deltage i meget. Jeg har mødt mange mennesker, som det har glædet mig at lære at kende. Lad mig nævne en af mine nye venner, digterpræsten Johs. Møllehave.

Det var egentlig eleverne, der gerne ville høre ham. Da han kom her første gang, var jeg ikke særligt begejstret. Jeg kendte ham fra Uha og alt det der. Jeg sagde det lige ud til ham, inden vi gik

over i foredragssalen. Han hørte tavs på mig. Så holdt han et foredrag om den russiske digter Dostojevski. Jeg blev begejstret og takkede ham meget hjerteligt. Siden var vi venner. Han kommer her mindst to gange om året, og det er hver gang en oplevelse at høre ham. Han skriver i min gæstebog:

»Der findes men'sker
af mange sorter,
vismænd, avismænd,
baroner og lorder.
Desuden findes
der altså Hans Haarder,
hvis frækhed slår
simpelt hen alle rekorder.«.

Sådan skriver man da kun til en ven.

Epilog

Mit liv strækker sig over det meste af dette århundrede. Har det været en god tid? Det har i hvert fald været en tid med en fantastisk udvikling. Jeg har oplevet landbruget i en tid, da man høstede som i stenalderen, og jeg har oplevet mejetærskeren. Min far havde måske på flere punkter en gammeldags indstilling, men vi var de første på egnen, der fik en selvbinder, og det var da et væsentligt skridt i retning af mejetærskeren. Men vi har også i dette samme århundrede oplevet, at mennesker har gået på månen. En af mine bekendte sad sammen med sin far og mor og så dette mærkelige – mennesker på månen i fjernsynet. Da forældrene forlod stuen efter dette syn, hørte hun, at hendes mor sagde til sin mand: – Du tror da ikke på det der. Det er da noget, de laver. Sådan har vi følt lyst til at sige flere gange i vort århundrede, når vi er blevet præsenteret for nye tekniske overraskelser. Det mest chokerende er måske, at vi er i stand til at udslette hele jordens befolkning indtil flere gange.

En mand fra Grindsted blev for nogle år siden interviewet i radioen. Han fortalte om Grindsted omkring år 1900, da byen var en lille landsby med nogle forblæste huse omkring en kirke, langt ude på heden. Han fortalte om udviklingen til den store, smukke by, Grindsted er i dag. Så spurgte interviewereren: – Er det bedre i dag end den gang? Den gamle Grindsted-bo blev tydeligt overrasket over spørgsmålet. Kunne der være tvivl om det. Efter en lille pause sagde han: – For småfolk er det i hvert fald bedre. Det må vi nok være enige i.

Menneskene har i min tid gjort vældige fremskridt i viden og kunnen, og den sociale velfærd er øget i mange lande. Derom er

der nok ingen tvivl. Men vi har også haft to verdenskrige, fra 1914–18 og fra 1939–45. Vi har haft kold krig mellem stormagterne, og det har virket ind på forholdene i vort eget land. Der har været nye krige og spændinger rundt omkring. Og truslen om en krig, der udsletter os alle, ligger som en sky over os.

Alligevel synes jeg, det har været et dejligt liv. Når jeg tænker på min barndom, ser jeg grønne marker og hører bækken risle. Jeg husker dyrene, som jeg passede og blev fortrolig med, så jeg kendte hvert »ansigt«. Der var de mange karle og piger, som jeg altid havde det bedste forhold til. Og først og fremmest husker jeg mine forældre og mine søskende. Min far kunne være opfarende. Han havde et voldsomt temperament. Det gik stærkt, når der skulle bestilles noget. Så drev sveden ned over hans ansigt. Men han havde initiativ og gå på mod. Og han var god til at handle. H. C. Andersen fortæller i »Hvad fatter gør, er altid det rigtige« om manden, der drager af sted med en hest og efter mange byttehandlere kommer hjem med en sæk rådne æbler. Han belønnes med et kys af sin kone og en skæppe penge. Han gjorde således absolut det rigtige. Men han var fynbo. Johs. V. Jensen fortæller, hvad han ville have gjort, hvis han havde været jyde. Så var han draget ud med en sæk rådne æbler og efter de nødvendige byttehandler kommet hjem med en hest. Hvad ville hans kone have sagt? Hun havde nok vrisset lidt til hver god handel og til sidst, da de rådne æbler var blevet til en hest, havde hun måske givet et lille vrid med bagdelen som tegn på, at hun aldeles ikke var imponeret, men parat til at finde sig i sin skæbne.

Min far og mor kunne godt stå model til den jyske udgave af eventyret. Det ville ikke have undret mig, om min far var draget til Varde marked med en sæk rådne æbler og var kommet hjem med en hest. Det skete, han tog til marked for at opleve stemningen og høre priserne, købte et dyr, solgte det igen og dermed havde tjent til kaffen og hen- og hjemturen. Men det generede mig lidt, når vi skulle ind og købe en ny kasket til mig, og min far så

Familien 1970.

benyttede sit handelstalent til at få prisen i forretningen ned fra 95 til 85 øre.

Vi blev efterhånden ret velstående, hvilket dog nok mere skyldtes en god drift af gården end min fars handelstalent. Jordarealet var blevet udvidet fra 38 tdr. land til 72. Det var blevet en af egnens virkelig gode gårde.

Min far og mor supplerede hinanden godt. Mens min far var hastig, som det hedder på jysk, var min mor rolig og eftertænksom. Min far var umiddelbar i sit syn på livet og i sin tro. Hver dag sluttede med et fadervor. Min mor havde nok mere at kæmpe med. Hun var klog og stærk. Åndeligt vågen. Hun beklagede engang, at hun ikke havde nået at komme på højskole. Hun blev jo gift, da hun lige var fyldt 18. Hun nåede det i sin alderdom. Når mine forældre besøgte os på Rønshoved, hørte de altid mine fore-

drag, og det var især min mor interesseret i. Min far gav sig i sin høje alderdom til at læse Jakob Knudsen. Især bogen »Sind« var han stærkt optaget af. Min mor og far gav mig et godt og trygt hjem at vokse op i.

Jeg havde festlige år i Grindsted og København. Mange mennesker fik betydning for mig. I studenterkredsen mødte jeg højskolen, som blev min skæbne. På Askov var jeg lærer i 11 år. Her fik jeg, takket være Agnete et dejligt hjem. Og så kom de mange år på Rønshoved, hvor vi havde den lykke at se en dejlig skole rejse sig. Agnete havde sin store andel i dette. Hun var den ideelle højskolemor, meget afholdt af både personale og elever. Jeg var altid rolig, når jeg var hjemmefra. Jeg vidste, alt gik, som det skulle, når Agnete var hjemme. Hun var den stærkeste af os. Hun opmuntrede mig, når jeg var ved at miste modet og holdt lidt igen, når jeg blev for overstadig. Hendes død i 1970 var ikke til at komme over.

Vi har haft Else som medhjælp helt siden 1944, hvor hun var elev. Hun hjalp med at opdrage vore børn. De betragter alle seks Else som deres anden mor, og siden min kones død har hun været min trofaste husbestyrerinde. Else er også meget værd for skolen. Hun ved, hvor alle ting er. Jeg bliver passet og plejet på alle leder og kanter.

I 1973 lærte jeg en tysk, kvindelig professor at kende. Hun hedder Marita Stamm. Gennem hende har jeg virkelig lært Tyskland at kende. Jeg har set skønne tyske egne og besøgt mange tyske hjem. Før kendte jeg Tyskland udefra. Nu har jeg lært det at kende fra indersiden. Der er meget at glæde sig over. Den tyske natur er meget afvekslende. Schwarzwald, Eifel og strøget med de mange barokkirker sydøst for München, et fantastisk område. Jeg blev klar over, at der var forskel på tysk og dansk demokrati. Tyskland har jo ikke nogen privatskolelov. Man kan nok lave private skoler, men de får ikke støtte fra det offentlige. Mon det er derfra, so-

cialdemokraten og skolelovsordføreren J. K. Hansen har hentet sine ideer om at ændre den frie danske skolelovgivning?

Tyskerne ved temmelig lidt om Danmark og slet intet om mindretallene i Nord- og Sydslesvig. Man må beundre den tyske genopbygning efter krigen, og her og der spores der også forsøg på at rette op på tyske overgreb under krigen. Der er ikke tvivl om, at Tyskland i dag har vilje og evne til at opføre sig som en god nabo.

Marita var en udmærket rejsefører både til tyske egne og tyske sind. Hun skaffede mig kontakt med tyske universitetskredse. Jeg har endog været officiel taler ved en udstilling, som Marita stod for. Jeg har også gennem Marita fået en ny forståelse for den katolske kirke. Hun er katolik, og hun forsømmer meget nødigt en gudstjeneste. Jeg gik naturligvis med, når jeg var på besøg, og det var mig en glæde. Der var altid fyldte kirker, og ofte hørte vi en god prædiken. Især hos franciskanerne. Hver katolsk gudstjeneste slutter med, at alle deltager i altergangen, hvor man spiser brødet. Vinen drikker præsten på menighedens vegne. Jeg bliver aldrig katolik, men jeg kan godt få noget ud af en katolsk gudstjeneste.

Vi har holdt højskole og haft det travlt hele tiden. Men der har også været tid til hjemliv. Vore børn var med i skolens liv, og det tror jeg, de har været glade for. De var glade for, at skolen gik godt. Jeg tror, de alle seks godt kunne have tænkt sig at gå ind i højskolen. Dog er kun én af dem blevet højskolelærer. Det er den nuværende forstander for Rønshoved højskole. Nogle højskolebørn er blevet trætte af højskolen, fordi den tog forældrenes tid og interesse, så der ikke blev megen tid til det hjemlige samvær. Det har aldrig været vore børns opfattelse. De har gang på gang sagt, de var glade for deres barndom og for hele højskolelivet. Vore børn har ved deres holdning været med til at bygge højskolen op. De var vore gode medarbejdere. Jeg tror, de alle med glæde tænker tilbage på deres opvækst på dette skønne sted.

I menneskerettighedernes erklæring fra 4. juli 1776 hedder det efter at de medfødte og umistelige rettigheder er nævnt, at mennesket også har en umistelig ret til frit at stræbe efter lykken. Hvad er lykken? Er det ikke det at blive brugt? Jeg er blevet brugt. Det har været spændende at være højskolemand gennem 51 år. Jeg har på Askov og Rønshoved haft 12-13.000 elever. De er nu spredt over hele landet og over det meste af verden. Det har været en dejlig gerning. Jeg holder meget af mine elever, og jeg synes, det altid lykkedes at få kontakt med dem.

Fyldt med taknemmelighed for det indholdsrige liv, jeg har levet, med taknemmelighed også over for de mange mennesker, jeg har truffet, de har beriget mit liv, ser jeg med tak omkring mig og med fortrøstning fremad.

